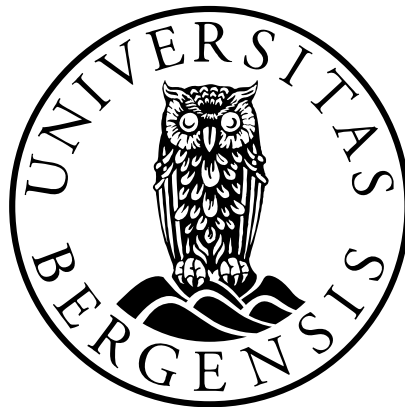

Straffansvar for barn som faller mellom alle stoler

- en diskusjon om utilregnelighetsreglene

Kandidatnummer: 5

Antall ord: 13 330

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

10.12.19

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse.....	2
1. Innledning.....	4
1.1 Emnet.....	4
1.2 Formålet med oppgaven.....	5
1.3 Redegjørelse for metode og fremgangsmåte.....	5
1.4 Avgrensninger.....	6
2. Tilregnelighet og utilregnelighet: Bakgrunn og begrunnelser.....	7
2.1 Hva er tilregnelighet og utilregnelighet?.....	7
2.2 Hvem bør anses utilregnelig? Begrunnelsene bak reglene.....	7
2.3 Ulike regelmodeller.....	9
2.3.1 Det medisinske prinsipp.....	9
2.3.2 Det blandede prinsipp.....	9
3. Utilregnelighetsreglene i strl. § 20 første ledd.....	10
3.1 Oversikt.....	10
3.2 Bokstav a) «under15år».....	11
3.3 Bokstav b) «psykotisk».....	11
3.4 Bokstav c) «psykisk utviklingshemmet i høy grad».....	13
3.5 Bokstav d) «har en sterk bevissthetsforstyrrelse».....	14
3.6 Om vurderingen og sakkyndigrollen.....	14
3.6.1 Beviskravet ved utilregnelighet.....	14
3.6.2 De sakkyndiges rolle.....	14
3.6.3 Vektlegging av de sakkyndiges rapport.....	15
4. Kriminell lavalder som utilregnelighetsgrunn.....	15
4.1 Den kriminelle lavalder i et historisk perspektiv.....	15
4.2 Begrunnelsen bak reguleringen.....	16
4.3 Et vitenskapelig perspektiv: Hva vet vi om barns utvikling?.....	17
4.4 En kritisk refleksjon: Hva med barna som er over 15 år?.....	19

5. Ventede lovendringer.....	20
5.1 Bakgrunn.....	20
5.2 Innholdet i den nye regelen.....	24
6. Hva står på spill? Straff mot (utilregnelige) barn.....	25
7. Utilregnelige barn i fengsel? En studie av praksis.....	27
7.1 HR-2017-290-A.....	28
7.1.1 Beskrivelse.....	28
7.1.2 Vurdering.....	29
7.2 HR-2019-832-A.....	31
7.2.1 Beskrivelse.....	31
7.2.2 Vurdering.....	33
7.3 Andre saker.....	34
7.4 Generelle bemerkninger.....	35
8. Kritikk mot gjeldende rett.....	36
9. Avslutning.....	37
10. Litteraturliste.....	40

1. Innledning

1.1 Emnet

Temaet for denne oppgaven er barns utilregnelighet og reguleringen av dette i norsk strafferett. Med «barn» siktes det her personer som er under 18 år, en forståelse som samsvarer med det som fremgår av FNs konvensjon om barns rettigheter art. 1.¹ I norsk strafferett er den kriminelle lavalder etter straffeloven § 20 første ledd bokstav a bestemt til 15 år.² Barn mellom 15 og 18 år er således i utgangspunktet ansvarlige for sine handlinger, men kan etter § 20 første ledd bokstavene b-d fra straffansvar dersom de er «psykotiske», «utviklingshemmet i høy grad» eller har en «sterk bevissthetsforstyrrelse» på handlingstiden. Denne oppgaven fokuserer på utilregnelighet hos barn som er over 15 år.

Reguleringen og vurderingen av utilregnelighet for unge lovbrytere innebærer imidlertid noen problemer. Problematikken er blitt synliggjort i de seneste års forvaringssaker som gjaldt barn, henholdsvis HR-2017-290-A og HR-2019-832-A. Dommen i Vollen-saken ble historisk i norsk rett ettersom det er den første dommen noensinne hvor en mindreårig er blitt idømt forvaringsstraff. Den 15 år gamle jenta drepte den 28. oktober 2014 en miljøterapeut som gikk nattevakt på den private barnevernsinstitusjonen Små Enheter i Vollen i Asker. Videre ble en gutt som var 17 år gammel på handlingstidspunktet, i Vulkan-saken dømt for et drapsforsøk begått hos et tilfeldig offer i offerets leilighet 14. september 2017 på Vulkan i Oslo. De tiltalte tilregnelighet har i begge sakene vært omtvistet. Begge sakene har reist spørsmål om hvorvidt tiltale var «psykotisk» på handlingstiden jf. straffeloven første ledd bokstav b, og i Vulkan-saken gikk retten også inn i en vurdering av hvorvidt gutten var «psykisk utviklingshemmet i høy grad», jf. straffeloven § 20 første ledd bokstav c og følgelig måtte anses utilregnelig.³ Sakene har frem til i år vært de eneste tilfellene hvor mindreårige er blitt idømt denne straffeformen, som i norsk rett har vært et omdiskutert tema de siste årene.⁴

¹ Convention on the Right of the Child, New York, 20. November 1989. I oppgaven brukes også termen *mindreårig* synonymt med barn jf. vergemålsloven § 8

² Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff § 20 første ledd bokstav a

³ Se henholdsvis TAHER-2015-13241 s. 8-11 (Asker og Bærum tingrett) for Vollen-saken og LB-2018-8904 s. 9-19 (Borgarting lagmannsrett) for Vulkan-saken

⁴ Se for eksempel Gröning, L., & Sætre, H. Š. (2019). 5. Criminal Justice and Detention. In M. Langford, M. Skivenes, & K. H. Søvig (Eds.), *Children's Rights in Norway* s. 191

Det ble imidlertid i juni og juli tidligere i år, avsagt to dommer med forvaringsstraff for å ha begått drap, slik at tallet på forvaringsdømte mindreårige i Norge ble fordoblet.⁵ Det er i begge sakene tale om gjerningspersoner som var 17 år gamle på handlingstidspunktet, samtidig som det også her er spørsmål om de tiltalte på handlingstiden var «psykotisk[e]», jf. straffeloven § 20 første ledd bokstav b. De tiltaltes forsvarere har på vegne av sine klienter i begge tilfeller anket bevisvurderingen under skyldspørsmålet til lagmannsretten, og avgjørelsene er derfor ikke rettskraftige per i dag.

Sakene omhandler barn med ulike tilleggsvansker og reiser spørsmålet om utilregnelighet ved ung alder er adekvat regulert i norsk rett. Var det riktig å vurdere disse unge lovbrysterne som tilregnelige? Oppgaven konsentrerer seg om en avklaring og diskusjon av denne problemstillingen.

1.2 Formålet med oppgaven

Oppgavens overordnede formål er å beskrive og diskutere avgrensningen av barns straffansvar med fokus på barn over den kriminelle lavalder som også er psykisk syke og/eller psykisk utviklingshemmede. Sentrale problemstillinger som vil falle inn under dette er hvordan straffansvaret i gjeldende rett er for barn og hvorvidt disse reglene er tilstrekkelig gode eller om de eventuelt burde endres.

Oppgaven vil dermed ta utgangspunkt i reguleringen av kriminell lavalder, jf. straffeloven § 20 første ledd bokstav a. For å drøfte straffansvaret for barn over 15 år, vil oppgaven også omfatte en drøftelse av straffeloven § 20 første ledd annet punktum bokstav b om psykose og c om høygradig psykisk utviklingshemming. Spørsmålet er hvordan unge lovbryster som ikke isolert sett faller inn under noen av disse utilregnelighetsgrunnene, men som samlet sett har en stor funksjonssvikt, skal håndteres.

1.3 Redegjørelse for metode og fremgangsmåte

Oppgaven vil i hovedsak utgjøre en rettsdogmatisk avklaring av gjeldende rett og en rettspolitisk orientert diskusjon om hvorvidt reglene bør endres. Når det gjelder den rettsdogmatiske analysen, tar oppgaven utgangspunkt i alminnelig juridisk metode. Analysen

⁵ Se TJARE-2019-11414 (Jæren tingrett) for Varhaug-saken og TNOGU-2019-69775 (Nord-Gudbrandsdal tingrett) for Vinstra-saken

av hovedproblemstillingen vil ha sitt rettslige nedslagsfelt i straffeloven § 20, hvor straffelovens forarbeider vil stå sentralt. De rettsavgjørelser som allerede er blitt nevnt, vil i oppgaven bli forsøkt brukt for å illustrere problematikken det i denne oppgaven ønskes å belyse. De aktuelle avgjørelsene setter oppgavens problemstilling på spissen og understreker i tillegg alvorligheten og konsekvensene av å konstatere disse barnenes tilregnelighet.

Med den rettspolitiske diskusjonen siktes det til en diskusjon om hvordan reglene bør være. Følgelig vil det måtte drøftes hvorvidt de gjeldende rettsreglene er tilstrekkelig gode og hensiktsmessige. Også denne drøftelsen vil ha sitt utgangspunkt i rettskildene, men her vil imidlertid reelle hensyn få en mer fremtredende rolle enn ved fremstillingen av gjeldende rett.

For å danne et tilstrekkelig godt grunnlag for å kunne skrive denne oppgaven, har jeg blant annet fulgt ankesaken til Varhaug-drapet som gikk fra 11.-25. november i Gulating lagmannsrett i Stavanger. I tillegg kan det nevntes at jeg den 13. september 2019 deltok på Fagseminar om unge lovbytere, fengsling og forvaring i Bergen, og i løpet av høsten også besøkte Bergen fengsel og ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel.

1.4 Avgrensninger

Av hensyn til oppgavens tidsmessige ramme, må noen avgrensninger gjøres. Jeg vil som nevnt bygge oppgaven rundt straffeloven § 20, men vilkåret om «sterk bevisstetsforstyrrelse» bestemmelsens første ledd annet punktum bokstav vil derimot falle utenfor oppgaven. Vilkåret tar sikte på tilfeller som søvngjengeri og hypnotiske transetilstander som ikke aktualiserer særlige problemstillinger angående barns utilregnelighet. Videre avgrenses det også mot straffeloven § 20 annet ledd om bevisstetsforstyrrelse som er en følge av selvforskyldt rus, ettersom dette er et svært komplekst område. De rammer som er satt for denne oppgaven, åpner ikke for noen dypgående behandling av dette temaet, og det er derfor besluttet at det skal avgrenses mot utilregnelighet etter denne regelen.

2. Tilregnelighet og utilregnelighet: Bakgrunn og begrunnelser

2.1 Hva er tilregnelighet og utilregnelighet?

Loven gir ingen eksakt definisjon av hva som nærmere ligger i det å være tilregnelig. Det har likevel vært tatt til orde for at strafferettslig tilregnelighet best kan beskrives som det å ha *skylddevne*.⁶ Har man ikke skylddevne, bør man heller ikke holdes ansvarlig. Så hva innebærer det å ha skylddevne? Tilregnelighetsegrepet har av flere vært forsøkt definert positivt. Det har blant annet blitt pekt på at gjerningspersonen for å være tilregnelig, må antas å ha en reell evne til å velge mellom det som er rett og galt.⁷ Utilregnelighet vil i disse tilfellene foreligge ved fravær av evnen til å la alminnelige overveielser styre ens handlingsvalg. Tilregnelighet har også blitt forbundet med evnen til å handle strafferettslig ansvarlig, og derfor taler en gjerne også om tilregnelighet som en persons ansvarskapasitet.⁸ Tar man steget utenfor norsk rett, vil en av de mest kjente definisjonene kanskje være den som er gitt av den tyske strafferettsjuristen Franz v. Liszt, hvor tilregnelighet sees på som «den *normale* evne til å la seg bestemme av motiver».⁹ Definisjonen bidrar til å gi et bilde av hva som nærmere ligger i det å ha skylddevne, men gir likevel ikke noen særlig praktisk veiledning. I lys av denne definisjonen kan det imidlertid tenkes at det vil være tale om utilregnelighet i tilfeller hvor en persons evner til å skille mellom rett og galt, og følgelig handle strafferettslig ansvarlig, avviker fra det normale. Noen nærmere definisjon av begrepet er vanskelig å gi.

2.2 Hvem bør anses utilregnelig? Begrunnelsene bak reglene

Det er flere grunner til at utilregnelige personer bør slippe straffansvar.

Utilregnelighetsreglene begrunnes blant annet i argumenter om skyld, argumenter om kriminalitetsforebyggelse og barmhjertighets- eller humanitetshensyn relatert til straffens skadepotensial.¹⁰

Argumenter om skyld trekkes ofte frem som hovedbegrunnelsen. Norsk strafferett kjennetegnes blant annet ved at den klassifiserer visse handlinger som moralsk- eller etisk

⁶ Gröning, L. Haukvik, U. & Melle, K. (2019). Criminal Insanity, Psychosis and Impaired Reality Testing in Norwegian Law. *Bergen Journal of Criminal Law & Criminal Justice*, 7(1), 27-59 på s. 30. Se også Gröning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 485.

⁷ NOU 2014: 10 s. 86

⁸ Gröning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 485

⁹ Franz von Liszt, *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge II* (Berlin 1905) s. 43 og 219

¹⁰ Gröning, L., *Tilregnelighet og utilregnelighet: Begreper og regler, NOU 2014: 10 Skylddevne, sakkyndighet og samfunnsvern*, s. 404-429, på s. 405

klanderverdige.¹¹ Skyldargumentet er forankret i skyldprinsippet som strafferetten bygger på, hvor idømmelse av straff forutsetter at gjerningspersonen kan klandres for lovbruddet som er blitt begått. Videre fremgår det av straffelovens forarbeider at det for å kunne bebreides kreves «et minstemål av modenhet, sjelelig sunnhet og bevissthet»¹². Enkelte individer vil i noen tilfeller ha en realitetsvurderingsevne som er svekket i så stor grad at de derfor ikke bør ansvarliggjøres for sine handlinger. Formålet med en utilregnelighetsvurdering vil i disse tilfellene være å ta stilling til om det kan anvendes straff eller ikke.¹³ Skyldargumentet bygger altså på en tanke om at det ville være uetisk og urettferdig å straffe den som ikke er i stand til å vurdere sine handlinger og konsekvensene av dem, og at det derfor kun er den som kunne og burde handlet annerledes, som skal idømmes straff.¹⁴ Kan ikke gjerningspersonen anses å ha skyldevne, bør vedkommende derfor heller ikke betraktes som ansvarlig for sine handlinger.

Videre kan utilregnelighetsreglene også begrunnes i allmenn- og individualprevensjon. Med allmennprevensjon siktes det til den virkning det har på samfunnsborgernes lovlidighet at det til en handlingsnorm er knyttet en straffetrussel som blir realisert om en handler i strid med normen.¹⁵ Slike straffetrusler vil ofte ikke ha noen normskapende eller handlingsdirigerende effekt overfor utilregnelige, og vil dermed heller ikke nå sitt mål overfor personer som mangler forutsetningen for å la seg påvirke av dem. Om denne gruppen unntas fra straffansvar, kan ikke den allmennpreventive effekten som straffetrusselen er ment å ha, sies å være nevneverdig svekket.¹⁶

Fra et individualpreventivt synspunkt, er argumentet at straff i mange tilfeller være lite formålstjenlig overfor utilregnelige lovbrøyttere.¹⁷ Dersom en mangler forutsetninger for å la seg påvirke av en straffetrussel, vil eksempelvis fengselsstraff trolig verken ha forbedrende

¹¹ NOU 2014: 10 s. 85

¹² Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 216 og Gröning, L., Tilregnelighet og utilregnelighet: Begreper og regler, *NOU 2014: 10 Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern*, s. 404-429, s. 405

¹³ Syse, A., Strafferettslig (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer, *Tidsskrift for strafferett*, 6 (2006), s. 141–175, på s. 167

¹⁴ Gröning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, på s. 485

¹⁵ Jacobsen: *Menneskevern eller menneskeverd?*, Fagbokforlaget, 2004, s. 14

¹⁶ Gröning, L., Tilregnelighet og utilregnelighet: Begreper og regler, *NOU 2014: 10 Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern*, s. 404-429, på s. 405 og Andenæs: *Alminnelig strafferett*, 6. utgave, Universitetsforlaget, 2016, s. 292

¹⁷ Gröning, L., Tilregnelighet og utilregnelighet: Begreper og regler, *NOU 2014: 10 Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern*, s. 404-429, på s. 406

eller avskrekkende virkninger. Psykotiske og psykisk utviklingshemmede lovovertridere vil da bli bedre ivaretatt i helsevesenet eller i sosialomsorgen, enn i fengsler.

2.3 Ulike regelmodeller

Det kan sondres mellom tre forskjellige prinsipper for avgrensingen av utilregnelighetsgrunnene og fastleggningen av utilregnelighetsregelens innhold: det medisinske-, det psykologiske- og det blandede prinsipp.¹⁸ Ettersom det er det medisinske og det blandede prinsipp som er de to idealtypiske variantene, som forøvrig kan føre til nokså ulike løsninger, er det disse som vil beskrives nærmere i denne oppgaven.¹⁹

2.3.1 Det medisinske prinsipp

Etter det medisinske prinsipp er utilregnelighet rettslig regulert ved at det utelukkende vil være den bestemte sykdomstilstanden som er utgangspunktet for utilregnelighetsvurderingen. Prinsippet kjennetegnes også som det biologiske system, og innebærer ikke noe krav om årsakssammenheng mellom det aktuelle lovbruddet og gjerningspersonens medisinske tilstand.²⁰ Dette har blant annet blitt forklart ved at lovbrøyteren i noen tilfeller har så omfattende symptomer og så høy grad av kognitiv svikt, at det ikke vil være behov for å vurdere forholdet mellom svikten og den straffbare handlingen.²¹ Norsk rett har siden 1928 fulgt det medisinske prinsipp, hvor retten oppnevner sakkyndige som bruker medisinske kriterier til å vurdere og beskrive gjerningspersonens tenkningsforstyrrelser på handlingstiden, og hvorvidt disse kan medføre utilregnelighet etter straffeloven § 20.²²

2.3.2 Det blandede prinsipp

Den tidligere straffeloven fulgte i sin opprinnelige form det blandede prinsippet, men gikk over til et biologisk standpunkt ved en revisjon av utilregnelighetsreglene i 1929.²³ Dette kan

¹⁸ Andenæs: *Alminnelig strafferett*, 6. utgave, Universitetsforlaget, 2016, s. 288

¹⁹ Grønning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 487

²⁰ Syse, A., *Strafferettslig (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer*, *Tidsskrift for strafferett*, 6 (2006), s. 141–175, på s. 166

²¹ Rosenqvist: *Rettspsykiatri – en introduksjon*, Universitetsforlaget, 2009, s. 61

²² Rosenqvist: *Rettspsykiatri – en introduksjon*, Universitetsforlaget, 2009, s. 60. Se mer om dette nedenfor i oppgavens punkt 3.6.2

²³ Andenæs: *Alminnelig strafferett*, 6. utgave, Universitetsforlaget, 2016, s. 288 og Syse, A., *Strafferettslig (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer*, *Tidsskrift for strafferett*, 6 (2006), s. 141–175, på s. 168

tenkes å være fordi den blandede modellen vil kunne åpne for mer individuelle vurderinger, som i sin tur vil kunne medføre et stort spenn av ulike løsninger. Etter den blandede modellen er det ikke den påviste tilstanden som er det avgjørende, men heller ulike tilleggsvurderinger, som for eksempel om vedkommende var i stand til å forstå eller kontrollere sine handlinger.²⁴ Etter det blandede medisinsk-psykologiske prinsippet stilles krav til at tilstanden har hatt betydning for det aktuelle lovbruddet.²⁵ Med andre ord stilles det i motsetning til ved det medisinske prinsipp, krav til årsakssammenheng mellom tilstand og handling.

3. Utilregnelighetsreglene i straffeloven § 20 første ledd

3.1 Oversikt

Hovedregelen om tilregnelighet følger av straffeloven § 20 første ledd første setning, hvor det fremgår at lovbrøyteren må være «tilregnelig» på «handlingstidspunktet» for å kunne straffes. Kravet om tilregnelighet er et grunnleggende ansvarsvilkår, og det opereres i norsk strafferett med en presumsjon om at mennesker er tilregnelige.²⁶ Straffeloven § 20 inneholder ikke noen positiv definisjon av tilregnelighet, men bestemmelsens første ledd annet punktum ramser opp fire alternativer som beskriver ulike tilstander som utelukker straffansvar. Foruten de tilfeller hvor lovbrøyteren er under kriminell lavalder, vil vedkommende altså *ikke* være tilregnelig dersom han eller hun er «psykotisk», «psykisk utviklingshemmet i høy grad» eller «har en sterk bevissthetsforstyrrelse» jf. straffeloven § 20 første ledd annet punktum bokstavene b-d. Bestemmelsen er uttømmende, så for å kunne anses utilregnelig må en derfor falle inn under et av disse vilkårene. Innbyrdes er utilregnelighetstilstandene som fremgår av bestemmelsen av ganske ulik karakter. Mens tilstander som psykose, bevissthetsforstyrrelse og psykisk utviklingshemming kan anses som patologiske avvik, er lav alder et ledd i individets naturlige utvikling. At det opereres med vanntette skott mellom disse vilkårene, vil i sin tur kunne føre til at enkelte faller mellom alle stoler.

Til slutt må utilregnelighetstilstanden foreligge på «handlingstidspunktet», det vil si på tidspunktet for den kriminaliserte gjerning. Er gjerningspersonen utilregnelig på handlingstiden vil han eller hun unngå straffansvar etter straffeloven § 20, selv om

²⁴ Syse, A., Strafferettslig (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer, *Tidsskrift for strafferett*, 6 (2006), s. 141–175, på s. 168

²⁵ Gröning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 487

²⁶ Gröning, L., Tilregnelighet og utilregnelighet: Begreper og regler, *NOU 2014: 10 Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern*, s. 404–429, på s. 412

vedkommende skulle være tilregnelig både før og etter dette tidspunktet.²⁷ Andre særreaksjoner vil imidlertid kunne ilegges etter straffeloven § 30.

I fortsettelsen skal det nærmere rettslige innholdet i vilkårene for utilregnelighet etter straffeloven § 20 første ledd andre setning bokstavene a-d klarlegges.

3.2 Bokstav a) «under 15 år»

Vilkåret «under 15 år» slår fast at kriminelle handlinger foretatt før 15-årsdagen, ikke kan straffes. Vilkåret fastsetter med dette en aldersgrense for når straffansvar kan realiseres som reaksjon på barns straffbare handlinger. Straffansvaret inntreffer fra og med 15-årsdagen, og etter dette vilkåret er det kun alderen som er relevant.²⁸ Vilkåret i bokstav a gir sjeldent tolkningsproblemer, men det kan likevel i noen tilfeller oppstå spørsmål vedrørende «handlingstidspunktet». Problemene knytter seg gjerne til de tilfeller hvor handlingen er skjedd rett før 15-årsdagen, men fullbyrdelsen av gjerningsbeskrivelsen først inntreffer etter at gjerningspersonen har fylt 15. I tvilstilfeller er det fullbyrdelsestidspunktet som er det avgjørende, og «handlingstidspunktet» må dermed forstås som det tidspunktet da vedkommende senest kunne og burde ha handlet annerledes.²⁹ Denne forståelsen er i tråd med skyldprinsippet, og innebærer at den forutgående handling må være foretatt etter at gjerningspersonen har fylt 15 år.

3.3 Bokstav b) «psykotisk»

Vilkåret «psykotisk» peker på en tilstand eller en gruppe av symptomer som kan forekomme ved ulike typer psykiske lidelser som knytter seg til sinnet eller sjelslivet. Uttrykket ble tatt inn i straffeloven § 44 ved en lovendring i 1997, som trådte i kraft i 2002 og skulle erstatte det tidligere uttrykket «sinnssyk».³⁰

Det medisinske psykosebegrepet omfatter en stor variasjon av tilstander, som kan variere både i årsaksforhold og fremtoning.³¹ En psykose kan her beskrives som en forvirringstilstand med grunnlag i psykosesymptomer, og er en medisinsk fellesbetegnelse for forskjellige

²⁷ Wegner: *Strafferett. Almennelig del*. Forlaget Vett og Viten, 2016. s. 80

²⁸ Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) s. 216 og Gröning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 492

²⁹ Gröning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 492

³⁰ NOU 2014:10 s. 47

³¹ NOU 2014:10 s. 47

lidelser som gir symptomer som påvirker både tanker, følelser, adferd væremåte og omgang med andre.³² Nærmere forklart vil det ofte ved psykose være tale om en tilstand der en endret eller forvrengt virkelighetsoppfatning blir så omfattende at den utgjør en grunnleggende realitetsbrist hos gjerningspersonen, som i sin tur innebærer at personen mangler evne til å analysere totalsituasjonen på handlingstidspunktet.³³ Den som er psykotisk, vil følgelig oppleve virkeligheten på en klart avvikende måte sammenlignet med slik den fremstår for andre.³⁴

Symptomene som forekommer ved psykosetilstander vil kunne ha ulik varighet og omfang, og det skilles gjerne også mellom positive- og negativpsykosesymptomer. De positive psykosesymptomene er symptomer som tilkommer en person, kommer til uttrykk som en egenskap som ikke har vært der tidligere. Typiske eksempler på dette vil kunne være uvirkelige sanseopplevelser eller vrangforestillinger. På den andre siden vil psykosesymptomer med negativt fortegn innebære en mangel på egenskaper eller funksjoner som folk flest er medfødt. Dette kan eksempelvis være tap av energi, tiltaksløst eller mangel på empati. Disse symptomene vil som oftest være mindre påfallende enn de positive symptomene, og det vil i flere tilfeller kunne ta noe tid før disse blir oppdaget.

Det å ha en psykoselidelse i medisinsk forstand, vil ikke være ensbetydende med å være «psykotisk» etter straffeloven § 20 første ledd bokstav b. Selv om begrepsbruken i mange tilfeller vil være sammenfallende, krever straffeloven at det er tale om en tilstand som har en såpass sterk innvirkning på en persons tenking, følelser og handlinger, at den kan tenkes å virke inn på skyldenvnen. Lovens vilkår innebærer med dette en innsnevring av den kliniske forståelsen av psykosebegrepet. Høyesterett har i Rt. 2008 s. 549 uttalt at «... det som først og fremst kjennetegner en psykose i lovens forstand, er at forholdet til virkeligheten i vesentlig grad er forstyrret. Det vil si at evnen til å reagere adekvat på vanlige inntrykk og påvirkninger mangler. Den psykotiske mister da ofte kontrollen over tanker, følelser og handlinger».³⁵ Den rettslige forståelsen har sitt utgangspunkt i det medisinske psykosebegrepet, men det

³² Det gjeldende klassifikasjonssystemet er *International Statistical Classification of Diseases (ICD)* som utformes av Verdens helseorganisasjon (WHO). Den senest reviderte versjonen er ICD 10, her defineres lidelser og sykdommer ut fra symptomer og symptombelastning.

³³ NOU 2014:10 s. 47-48

³⁴ Grønning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 493

³⁵ Se Rt. 2008 s. 549 avsnitt 33 og NOU 1990: 5 s. 38 og 51 jf. Ot.prp.nr. 87 (1993–1994) s. 28–29

innfortolkes i tillegg et krav om symptomtyngde i lovens psykosevilkår, som klart nok må fremgå på tidspunktet for de påklagede handlinger.³⁶ Slik vil det være fullt mulig å ha en psykoselidelse som for eksempel schizofreni, uten at en nødvendigvis regnes som «psykotisk» etter straffeloven § 20 første ledd bokstav b.

3.4 Bokstav c) «psykisk utviklingshemmet i høy grad»

Vilkåret «psykisk utviklingshemmet i høy grad» krever at vedkommende har en varig funksjonsnedsettelse eller mangel på det intellektuelle området, som ikke kan helbredes. Også her vil det måtte skilles mellom en klinisk og en rettslig forståelse av begrepet. For at det skal være tale om utviklingshemming i medisinsk forstand, må den være medfødt eller ervervet i tidlig barndom.³⁷ Det har i litteraturen blitt pekt på at tilstanden kan karakteriseres som en vesentlig nedsatt intelligens som gir seg uttrykk i svekkede kognitive, språklige og sosiale ferdigheter.³⁸

Det er gjerningspersonens intelligenskvotient som danner utgangspunktet for den rettslige vurderingen av spørsmålet om han eller hun er psykisk utviklingshemmet i høy grad og følgelig kan anes utilregnelig. I strafferetten opereres det med en veiledende IQ-grense på 55 eller lavere.³⁹ Denne grensen vil ikke være helt sammenfallende med den medisinske betegnelsen, hvor en person med IQ på 55 vil ligge i sjiktet for utviklingshemming i lavere grad.⁴⁰ Det vil likevel i en rettslig vurdering måtte tas utgangspunkt i den kliniske beskrivelsen av psykisk utviklingshemming, sin i tillegg vil måtte vurderes i sammenheng med gjerningspersonens personlighet, sosiale egenskaper og funksjonsnivå. Har gjerningspersonen lavere IQ enn 55, vil han eller hun ofte anses utilregnelig, men grensen blir til en viss grad skjønnsmessig trukket.⁴¹ En kan på den måten si at det rettslige innholdet i vilkåret er relativt.

³⁶ NOU 1990: 5 s. 38 og 51 og Grønning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 495.

³⁷ Andenæs: *Alminnelig strafferett*, 6. utgave, Universitetsforlaget, 2016, s. 306 og Grønning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 500

³⁸ Se Grønning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 500 med videre henvisninger

³⁹ Merk at det i Prop. 154 L (2016-2017) s. 88 er blitt foreslått en heving av den veiledende IQ-grensen til 60

⁴⁰ Lett psykisk utviklingshemming innebærer en IQ på mellom 50 og 69. Se bl.a. Grønning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 500

⁴¹ Ot.prp.nr 87 (1993-1994) s. 29, Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 218 og 423 og Ot.prp. nr. 46 (2000-2001) s. 30 og Grønning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 501

3.5 Bokstav d) «har en sterk bevissthetsforstyrrelse»

Ordlyden «sterk bevissthetsforstyrrelse» tilsier en tilstand hvor gjerningspersonens evne til bevegelse og sansing er borte eller i stor grad svekket. Dersom det foreligger kvalifiserte mangler knyttet til gjerningspersonens bevissthet, vil dette kunne være grunnlag for å unnskyldde at vedkommende har handlet rettsstridig.⁴² Regelen er som nevnt ikke relevant for denne oppgaven, og det vil derfor ikke bli foretatt noen nærmere utredning av vilkårets innhold.

3.6 Om vurderingen og sakkyndigrollen

3.6.1 Beviskravet ved utilregnelighet

I norsk rett er det på det rene at det er tilregneligheten, og ikke utilregneligheten, som skal bevises som en del av skyldspørsmålet.⁴³ Prinsippet om at enhver rimelig tvil skal komme tiltalte til gode gjelder også ved spørsmålet om tilregnelighet,⁴⁴ men det strafferettslige beviskravet ved utilregnelighet er imidlertid av Høyesterett blitt modifisert noe. Det fastlås blant annet i Rt. 1979 s. 143 på side 147, at det vil være rom for noe større grad av tvil enn ved spørsmålet om de objektive straffbarhetsvilkår er oppfylt.⁴⁵ Høyesterett har samtidig uttalt at det kun er tale om en nyanseforskjell, og at det derfor ikke vil være tilstrekkelig med simpel sannsynlighetsovervekt for at han eller hun er tilregnelig.⁴⁶

3.6.2 De sakkyndiges rolle

Som nevnt i punkt 2.3.1, skal sakkyndige i tråd med det medisinske prinsipp, bistå retten og klinisk vurdere gjerningspersonens psykiske tilstand på handlingstidspunktet ut fra eksisterende diagnoseverktøy.⁴⁷ De sakkyndige er vanligvis psykiatere eller psykologspesialister, og skal etter straffeprosessloven § 165 første ledd oppnevnes dersom retten anser det nødvendig med en rettspsykiatrisk undersøkelse av siktede. Det fremgår straffeprosesslovens forarbeider at det i utgangspunktet kun skal oppnevnes én sakkyndig,

⁴² Grønning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016, s. 497

⁴³ Se Rt. 1979 s. 143. For en begrunnelse for tilregnelighet, og ikke utilregnelighet som bevisstema, se NOU 2014: 10 s. 185–186

⁴⁴ Innst. 296 L (2018–2019) s. 4

⁴⁵ Rt. 1979 s. 143, s. 147, Rt. 1990 s. 568 på s. 587 og Rt. 2003 s. 23 avsnitt 13

⁴⁶ Rt. 1998 s. 1945 på s. 1947 og Rt. 2007 s. 1217 avsnitt 64

⁴⁷ Se Den rettsmedisinske kommisjons Nyhetsbrev nr. 22 for standardmandat i slike saker

men at det unntaksvik kan oppnevnes to eller flere sakkyndige i saker der dette anses nødvendig for å sørge for tilstrekkelig opplysning av saken.⁴⁸

Sakkyndigoppdraget skal gjennomføres i tråd med rettens mandat, og innebærer for det første å innhente eller skaffe seg opplysninger og kunnskap om gjerningspersonens tilstand på handlingstidspunktet.⁴⁹ Deretter må det vurderes hvorvidt det kan sies å foreligge en mulig psykisk avvikstilstand, og hvorvidt denne vil være egnet til å oppfylle straffelovens kriterier for utilregnelighet.⁵⁰

3.6.3 Vektlegging av de sakkyndiges rapport

I lys av de sakkyndiges vurderinger, skal retten ta stilling til om det foreligger en utilregnelighetstilstand. Her må retten følge det alminnelige prinsippet om at tvil skal komme den tiltalte til gode, og selv om retten har en selvstendig rolle i denne vurderingen, vil naturlig nok de sakkyndiges diagnostiske vurdering spille en sentral rolle. En gjennomgang av rettspraksis viser at domstolene faktisk i stor grad later til å følge de sakkyndiges rapport, utenom når det foreligger faglig uenighet eller konklusjonen hviler på et mangelfullt faktisk grunnlag.⁵¹ De sakkyndiges innflytelse på utilregnelighetsspørsmålet må derfor sies å være stor. De rettslige konsekvensene av en slik vurdering er store og problematiske, og vil bli nærmere gjennomgått i oppgavens punkt 6.

4. Kriminell lavalder som utilregnelighetsgrunn

4.1 Den kriminelle lavalder i et historisk perspektiv

Grensen for når et barn bør holdes strafferettslig ansvarlig er et omstridt tema, og spennet mellom den laveste og den høyeste kriminelle lavalder varierer i verden fra å være helt nede i 6 år og opp til 18 år.⁵² Dagens bestemmelse om at straffansvaret inntreer fra og med 15-årsdagen, er en videreføring av den tidligere regelen i § 46 i straffeloven 1902. Regelen bygger på argumentet om at barn før denne tiden ikke har utviklet den modenheten og

⁴⁸ Ot.prp. nr. 45 (1993–1994) s. 9. Se også Gyldendals online lovkommentar til straffeprosessloven § 165 ved Ingolf Skaflem, note 997 om at det er vanlig praksis å oppnevne to sakkyndige til å utarbeide en rettspsykiatrisk rapport

⁴⁹ Rosenqvist, R. (2019). The Insanity Defence: How Do We Handle Doubt?. *Bergen Journal of Criminal Law & Criminal Justice*, 7(1), 60-77 s. 68

⁵⁰ Straffeloven § 20 første ledd bokstavene c-d

⁵¹ NOU 2014: 10 s. 124

⁵² Penal Reform International, Justice for Children Briefing No. 4: “The minimum age of criminal responsibility”, 2013, s. 9

moralske innsikt som trengs for å kunne ha skyldene.⁵³ Gensen for den kriminelle lavalder har imidlertid ikke alltid vært 15 år. I tidlig middelalderen var den kriminelle lavalder i Norge «12 vintre gammel».⁵⁴ Gulatingsloven hadde for eksempel i sin tid fastsatt at barn var ansvarsfrie før fylte 12 år, mens den nedre ansvarsgrensen i Frostatingsloven var satt til 8 år. Norske Lov 1687 hadde enkelte spesialbestemmelser når det kom til den kriminelle lavalder, men ingen generell bestemmelse om kriminell lavalder, slik den vi har i dag. Etter denne lovgivningen kunne for eksempel ikke barn under 10 år, som hadde begått drap, «paa Livet at straffis». Loven inneholdt også noen begrensninger med tanke på adgangen til å idømme straff hvor gjerningspersonen var mellom 10 og 14 år.⁵⁵ Etter Kriminalloven av 1842 ble den alminnelige kriminelle lavalder satt til 10 år. Hvorvidt barnet kunne straffes etter fylte 10 år, ville det være avgjørende hvorvidt barnet hadde «indseet Handlingens forbryderske Beskaffenhed».⁵⁶ I 1896 ble den kriminelle lavalder i Norge bestemt til 14 år, og det var ikke før i 1987 at det ble vedtatt en heving av ansvarsalderen til den vi kjenner i dag.⁵⁷ Det har i senere tid vært tatt til orde for en ytterligere heving til 16 år, men det har ikke blitt fremmet noe lovforslag om en slik endring.⁵⁸

4.2 Begrunnelsen bak reguleringen

Utilregnelighet ved lav alder er som nevnt ovenfor en følge av at de evner som kreves for å kunne ha tilstrekkelig ansvarskapasitet, ennå ikke har blitt utviklet.⁵⁹ Fastsettelsen av en aldersgrense hva gjelder tilregnelighet ved ung alder, samsvarer med anbefalingene som fremgår av FNs konvensjon om barns rettigheter. I konvensjonens art. 40 tredje ledd følger det at partene «skal søke å fremme innføringen av lover [...] som er særlig tilpasset barn som beskyldes for, anklages for eller er funnet å ha begått et straffbart forhold» og herunder «fastsette en lavalder under hvilken barnet anses ikke å være i stand til å begå et straffbart forhold» jf. bokstav a.⁶⁰

⁵³ NOU 1983: 57 s. 117, Ot.prp. nr. 26 (1986-1987) s. 9-10, Innst. O. nr. 39 (1986-1987) s. 2-5 og Ot.prp. nr. 50 (1988-1989) s. 2-4

⁵⁴ Rosenqvist: *Rettspsykiatri – en introduksjon*, Universitetsforlaget, 2009, s. 59

⁵⁵ Ot.prp. nr. 26 (1986-1987) s. 3

⁵⁶ Ot.prp. nr. 26 (1986-1987) s. 3. For lovbrøtere mellom 10 og 15 år gjaldt en regel om relativt straffansvar, hvor forbrytelser av lav alvorlighetsgrad som oftest ikke medførte straffansvar.

⁵⁷ Ot.prp. nr. 26 (1986-1987) s. 3

⁵⁸ Grønning, L., Kriminell lavalder – noen utgangspunkter, *Tidsskrift for strafferett*, 14 (2016) nr. 4 s. 314-332, s. 316

⁵⁹ Andenæs: *Alminnelig strafferett*, 6. utgave, Universitetsforlaget, 2016, s. 290 og Grønning: «Kriminell lavalder – noen utgangspunkter» s. 324-325, med videre henvisninger.

⁶⁰ Justice for Children Briefing No. 4 s. 29

I dag har alle land i Norden en kriminell lavalder på 15 år, selv om det i Danmark nylig har vært diskutert hvorvidt denne grensen bør senkes.⁶¹ I Norge var den kriminelle lavalder etter straffeloven 1902 i utgangspunktet satt til 14 år. Likevel foreslo Barnevernskomitéen allerede i 1951 en endring, slik at ansvarsalderen skulle samsvare med lovene i de andre nordiskelandene.⁶² En av grunnene til at en slik regel ikke ble vedtatt og tatt i bruk før på 1990-tallet, var at barnevernets institusjoner måtte bygges ut med tanke på større pågang.⁶³

Selv om den oppnådde individuelle modenheten for barnet i denne alderen naturligvis vil kunne variere, indikerer konvensjonens art. 40 tredje ledd at det må trekkes en absolutt grense for reguleringen av kriminell lavalder. Dette har fra lovgivers side også bakgrunn i både retstekniske hensyn samt hensynet til forutberegnelighet. Det hender likevel dessverre at barn som er over 15 år begår alvorlige kriminelle handlinger, og konsekvensene av å bli kjent strafferettslig tilregnelig på gjerningstidspunktet for disse handlingene kan i sin tur være svært alvorlige. Evner de egentlig å se konsekvensene av det de gjør?

4.3 Et vitenskapelig perspektiv: Hva vet vi om barns utvikling?

Før det gjøres nærmere rede for straffansvaret for unge lovbrøyttere med tilleggsvansker, kan det være hensiktsmessig med en kort gjennomgang av utviklingen som skjer hos ungdommene som befinner seg i siste del av tenårene.

Det finnes ingen umiddelbar forskjell mellom barn, ungdom og voksne når det gjelder psykiske lidelser.⁶⁴ Hver og en av oss vil imidlertid møte forskjellige påkjenninger og utfordringer på ulike alderstrinn og utviklingsstadier, som videre vil kunne farge den enkeltes samspill mellom følelser, instinkt, behov og indre konflikter. Barn vil for alltid være ulike fra voksne ved at de ikke er like utviklet verken biologisk, psykologisk eller sosialt.⁶⁵ I tillegg til den fysiske omveltningen, skjer det også for de aller fleste en vesentlig modning både i kognitiv og moralsk utvikling som har stor betydning for den psykologiske utviklingen i ungdomsårene, og dermed også for den sosiale tilpasningen.⁶⁶ Denne delen av oppgaven vil

⁶¹ NTB, «Dansk folkeparti vil straffe tiåringer», Dagbladet, 27. juli 2018, <https://www.dagbladet.no/nyheter/dansk-folkeparti-vil-straffe-tiaringer/69966462> (Sist lest 23.09.19)

⁶² Andenæs: *Alminnelig strafferett*, 6. utgave, Universitetsforlaget, 2016, s. 296

⁶³ Ved lov av 16. juni 1989 nr. 66 ble det bestemt at den forhøyede lavalder skulle tre i kraft fra 1. januar 1990

⁶⁴ Kringlen: *Psykisatri*, 10. utgave, Gyldendal Akademisk, 2011, s. 415

⁶⁵ Grønning og Sætre, *Criminal Justice and Detention*, s. 168

⁶⁶ Snoek: *Ungdomspsykiatri*, 2. utgave, Universitetsforlaget, 2002, s. 40

ha fokus på den psykiske utviklingen som skjer i spennet 16 til 19 år. Perioden regnes som overgangen fra ungdom til voksen, og omtales ofte som adolescensen.⁶⁷

Det skilles gjerne mellom barnets intellektuelle og emosjonelle utvikling, selv om disse henger nøye sammen.⁶⁸ Den intellektuelle utviklingen innebærer en utvikling i intelligens, tenkning og språk. Evnen til å forstå virkeligheten vil normalt være fullt utviklet i starten av adolescensen, men den vil likevel fortsette i form av større kunnskaper og livserfaring, og følgelig bedre evne til å skille vesentlig fra uvesentlig. Ungdommer i denne perioden vil utvikle en bedre evne til å se sammenhenger, samtidig som den kritiske sansen skjerpes og abstraksjonsevnen øker.⁶⁹ Hjernens frontallapp vil på sin side ikke være ferdig utviklet før en er i midten av tjuetårene. Frontallappen er den fremre delen av storhjernen, og er viktig for å samordne tankevirksomhet og intellektuelle funksjoner. Videre vil den også være styrende for en persons vurderinger av konsekvenser for en selv og andre.⁷⁰

Den kognitive utviklingen er nært knyttet til den moralske utviklingen. Moralske følelser omfatter følelser vi kjenner som skyld, skam, empati, altruisme og tilgivelse. Den moralske tenkningen, en persons evne til å resonnerer rundt moralske og etiske vurderinger og forståelsen av rett og galt, vil både være avhengig av modning hos den enkelte og samspillet med andre.⁷¹ En ungdoms tanker rundt disse problemstillingene sier imidlertid ingenting om hvordan vedkommende ville handlet dersom en konkret situasjon skulle oppstå. På den måten kan en si at det vil være fullt mulig å resonnerer moralsk riktig og samtidig handle moralsk galt.⁷² I likhet med voksne, vil ungdom i flere tilfeller måtte stå overfor moralske og etiske vurderinger og utfordringer, som de da kanskje verken er sosialt eller biologisk utrustet til å håndtere. For ungdommer vil problemene i denne perioden ofte knytte seg til deres identitet, kroppsbilde og forholdet til kamerater eller venninner.⁷³ Den unge tilstreber gjerne en følelse

⁶⁷ Inger Helene Vandvik, «Adolescens» i Store medisinske leksikon, 13. mars 2019, <https://sml.snl.no/adolescens> (sist lest 04.10.2019) og Kringlen: *Psykiatri*, 10. utgave, Gyldendal Akademisk, 2011, s. 68

⁶⁸ Kringlen: *Psykiatri*, 10. utgave, Gyldendal Akademisk, 2011, s. 66

⁶⁹ Grønning, L., Kriminell lavalder – noen utgangspunkter, *Tidsskrift for strafferett*, 14 (2016) nr. 4 s. 314-332, på s. 323 og Kringlen: *Psykiatri*, 10. utgave, Gyldendal Akademisk, 2011, s. 68

⁷⁰ <https://nhi.no/sykdommer/barn/nervesystemet/hjernefunksjoner-og-skader/> (Sist lest 04.10.19)

⁷¹ Snoek: *Ungdomspsykiatri*, 2. utgave, Universitetsforlaget, 2002, s. 53

⁷² Snoek: *Ungdomspsykiatri*, 2. utgave, Universitetsforlaget, 2002, s. 54

⁷³ Kringlen: *Psykiatri*, 10. utgave, Gyldendal Akademisk, 2011, s. 415

av uavhengighet og modenhet, hvor ulike oppdragelsesformer vil kunne sette ulike grenser for den unges utprøving av selvstendighet og egne ferdigheter.⁷⁴

Det vil også i denne perioden være vesentlig for ungdommen å oppnå en følelse av tilhørighet og kontakt utenfor familien. Det er blitt pekt på at unge som føler på utenforskap helt klart er den største risikofaktoren med tanke på barne- og ungdomskriminalitet.⁷⁵ Typisk for barn og ungdom i denne alderen er at de er redde for å skille seg ut og være annerledes, og adolescensen vil således være en fase preget av usikkerhet og identitetsforvirring.⁷⁶ En form for fellesskap med andre i samme alder vil da kunne kjennes som en trygghet for den enkelte, selv om dette kanskje skulle være et kriminelt miljø.

4.4 En kritisk refleksjon: Hva med barna som er over 15 år?

Når vi nå vet at de unges emosjonsregulering og konsekvenstenkning fortsatt er i utvikling i aldersspannet 15 til 18 år, kan det virke merkelig at disse personene likevel etter fylte 15 år, plutselig skal gå over til å vurderes som voksne. Med mindre en oppfyller straffelovens krav om psykose eller høygradig utviklingshemming, vil en for alle tilfeller anses å ha strafferettslig ansvars kapasitet etter dette tidspunktet.⁷⁷ Unge lovbrøyttere med problemer som samlet sett gir en dårlig fungering, faller med dette utenfor dagens regler om utilregnelighet. At det opereres med et så vanntett skott mellom aldersvilkåret og de andre utilregnelighetgrunnene, gjør at de som ikke oppfyller noen av disse kravene isolert sett, ender opp med å falle litt mellom alle stoler. Dette er uheldig og skaper en urettferdig situasjon sett i forhold til de andre utilregnelighetsreglene. Problematikken favner riktignok bare om en liten gruppe mennesker, men problemstillingen er likevel viktig å belyse. Som jeg senere vil komme tilbake til, er denne problemstillingen satt på spissen i de nevnte sakene.⁷⁸ Det vil i det videre bli gjort rede for endringsforslagene vedrørende utilregnelighetsreglene som foreligger per i dag, for å se om noen av disse kan avhjelpe dagens problematikk.

⁷⁴ Snoek: *Ungdomspsykiatri*, 2. utgave, Universitetsforlaget, 2002, s. 57

⁷⁵ Påpekt av representant fra Politidirektoratet på Fagseminar om unge lovbrøyttere, fengsling og forvaring, 13. september 2019, Bergen

⁷⁶ Kringlen: *Psykiatri*, 10. utgave, Gyldendal Akademisk, 2011, s. 69

⁷⁷ Se straffeloven § 20 første ledd bokstavene b og c

⁷⁸ Se videre i oppgavens punkt 7

5. Ventede lovendringer

5.1 Bakgrunn

I kjølvannet av rettsaken mot Anders Behring Breivik etter terrorhandlingene på Utøya og regjeringskvartalet 22. juli 2011, har den gjeldende utilregnelighetsregel og den medisinske modellen den gir uttrykk for, vært gjenstand for utbredt diskusjon og kritikk.⁷⁹ Det ble derfor i januar 2013 oppnevnt et utvalg som skulle se nærmere på behovet for endringer i reglene om utilregnelighet.⁸⁰ Hovedspørsmålene i utredningen var om det var behov for regler om strafferettslig utilregnelighet, og eventuelt hvordan disse skulle utformes. Videre ble det i utredningen drøftet hvilken rolle psykiatrien skulle ha i strafferettspleien og hvordan samfunnet bør verne seg mot utilregnelige personer som kan være farlige for medborgeres liv og helse. Tilregnelighetsutvalget hadde imidlertid ikke mandat til å drøfte noen potensiell utvidelse av reglene om utilregnelighet for mindreårigruppen.⁸¹ Fokus vil i denne redegjørelsen være på endringsforslagene vedrørende utformingen av utilregnelighetsreglene som bakteppe for den nye regelen om utilregnelighet som ble vedtatt 21. juni 2019.⁸²

I NOU 2014: 10 kom Tilregnelighetsutvalgets med følgende endringsforslag til utformingen av bestemmelsen i straffeloven § 44:

«§ 44

Den som retten anser for å ha vært psykotisk på handlingstiden eller i en tilstand som med hensyn til sviktende funksjonsevne, forstyrret tenkning og forøvrig manglende evne til å forstå sitt forhold til omverdenen, må likestilles med å være psykotisk, er ikke strafferettslig ansvarlig.

*Den som var psykisk utviklingshemmet i høy grad eller tilsvarende svekket, holdes heller ikke ansvarlig».*⁸³

⁷⁹ Gröning, L., Hvordan skal vi avgjøre om alvorlig sinnslidelse innebærer utilregnelighet? Refleksjoner om lovforslaget i Prop. 154 L (2016-2017), *Bergen Journal of Criminal Law and Justice*, 5(1), 2017, s. 77-85 på s. 77

⁸⁰ NOU 2014: 10 Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern

⁸¹ NOU 2014: 10 s. 36-37. Utvalget baserer sin drøftelse på de tidligere bestemmelsene om utilregnelighet i straffeloven 1902, henholdsvis §§ 44 og 45. Bestemmelsen om kriminell lavalder i § 46, falt utenfor mandatet. Videre samler bestemmelsen i straffeloven 2005 § 20 de tidligere §§ 44-46 i én bestemmelse, men justeringen er ikke ment å innebære noen innholdsmessig endring i rettstilstanden, jf. Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 423.

⁸² Lovvedtak 60 (2018-2019) s. 4

⁸³ NOU 2014: 10 s. 127 og s. 131

Bestemmelsens første ledd inneholder en videreføring av den tidligere bestemmelsens tilstandsvilkår «psykotisk».⁸⁴ Forslaget om å presisere vilkårets innhold og vurderingstema, bygger på en tanke om å tydeliggjøre at det for å kunne anses utilregnelig, ikke vil være tilstrekkelig å påvise en psykoselidelse. Følgelig kreves psykotiske symptomer av en viss styrkegrad for at gjerningspersonen skal kunne anses «psykotisk» i lovens forstand.⁸⁵ Utvalget har videre foreslått en forsiktig utvidelse og oppmykning av bestemmelsen, ved å legge til et alternativt tilstandsvilkår om likestilte tilstander jf. formuleringen «må likestilles med å være psykotisk».⁸⁶ Bakgrunnen for utvidelsen er at utvalget mener det finnes tilstander som faller utenfor psykosebegrepet, men som har så betydelige likehetstrekk med psykose i relasjon til funksjonssvikt at disse bør medføre ansvarsfrihet.

Videre har utvalget foreslått en mindre utvidelse av bestemmelsens annet ledd om høygradig psykisk utviklingshemming jf. formuleringen «eller tilsvarende svekket». Tanken bak denne tilføyselsen er at det finnes personer som ikke er psykisk utviklingshemmede fra starten av, men som senere i livet er blitt så svekket at det kognitivt og ellers fungerer på samme lave nivå som en person som er psykisk utviklingshemmet i høy grad.⁸⁷ Vilkåret vil særlig aktualiseres ved alvorlige hjerneskader som for eksempel følger av en ulykke eller ved langt fremskreden demens.

Forslaget som ble fremmet i NOU 2014: 10 ble imidlertid ikke fulgt opp i Justis- og beredskapsdepartementets behandling av saken.⁸⁸ Departementet anså det blant annet problematisk å videreføre tilstandsvilkåret om psykose, ettersom en klinisk psykose ikke nødvendigvis innebærer det rettslige begrepet «psykotisk» jf. straffeloven § 20 første ledd bokstav b, og følgelig ville kunne åpne for misforståelser.⁸⁹ Med mål om å sikre større treffsikkerhet ved identifiseringen av lovbrøtere som ut fra begrunnelsen for straff ikke bør være ansvarlige, ble det derfor foreslått en ny utforming av regelen i straffeloven § 20, med følgende tittel og ordlyd:

⁸⁴ Straffeloven 1902 § 44

⁸⁵ NOU 2014: 10 s. 111

⁸⁶ Se NOU 2014: 10 s. 111

⁸⁷ Se NOU 2014: 10 Skyldvevne, sakkyndighet og samfunnsvern s. 24

⁸⁸ Se Prop. 154 L (2016-2017). Straffeloven 2005 hadde sin ikrafttredelse 1. oktober 2015. Bestemmelsen i straffeloven 2005 § 20 samler tidligere §§ 44-46 i én bestemmelse

⁸⁹ Se også Rosenqvist: Ytring – Et lite klargjørende lovforslag, Tidsskrift for strafferett, Universitetsforlaget, årgang 18, 2018, s. 3

«§ 20 Skyldevne

Den som på handlingstidspunktet er under 15 år, er ikke strafferettslig ansvarlig.

Det samme gjelder den som på handlingstidspunktet er utilregnelig på grunn av

- a) alvorlig sinnslidelse,*
- b) sterk bevissthetsforstyrrelse eller*
- c) høygradig psykisk utviklingshemming.*

Ved utilregnelighetsvurderingen etter annet ledd skal det legges vekt på graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne.

Den som forbigående er utilregnelig som følge av selvforskyldt rus, fritas ikke for straff, med mindre særlige grunner tilsier det. Den som har en vedvarende alvorlig sinnslidelse og som selvforskyldt fremkaller en utilregnelighetstilstand, kan straffes dersom særlige grunner tilsier det».⁹⁰

Som en kan se, har Justis- og beredskapsdepartementet foreslått å forlate psykosebegrepet jf. formuleringen «alvorlig sinnslidelse». Bakgrunnen for dette er som nevnt for å forhindre misforståelser, og det pekes videre på at vilkåret er ment å omfatte både de symptomtunge psykiske lidelsene og de likestilte organiske og somatiske tilstandene med virkning på sinnet, som demens og autisme.⁹¹ Slik regelen er utformet, vurderes først gjerningspersonens tilstand som et inngangsvilkår. Videre følger et tilleggsvilkår om at en må være utilregnelig på grunn av denne tilstanden. Dette blant annet for å avgrense mot for eksempel de ulike typene personlighetsforstyrrelser, ettersom slike tilstander ikke vil kunne medføre noen grunnleggende realitetsbrist. Det følger videre av bestemmelsens tredje at retten i vurderingen skal vektlegge graden av svikt i personens virkelighetsforståelse og funksjonsevne på handlingstiden, herunder personens kognitive svikt.⁹² Målet er her å tydeliggjøre at det er symptomtyngden på handlingstidspunktet som er avgjørende, og ikke at personen har en diagnose. Slik sett vil det avgjørende være at lovbrøyteren var utilregnelig mens han foretok lovbruddet ikke at han foretok lovbruddet fordi han var utilregnelig.⁹³

⁹⁰ Prop. 154 L (2016-2017) s. 236

⁹¹ Prop. 154 L (2016-2017) s. 12

⁹² Prop. 154 L (2016-2017) s. 13

⁹³ Prop. 154 L (2016-2017) s. 7

Etter dette forslaget er det retten selv som må foreta en skjønnsmessig helhetsvurdering av hvorvidt en gjerningsperson var utilregnelig på grunn av et av de opplistede alternativene, og med en slik regelutforming, understrekes det at spørsmålet om tilregnelighet er et ikke-medisinsk, rettslig spørsmål, som må avgjøres på grunnlag av rettsanvendelse.⁹⁴

Justis- og beredskapskomiteens forslag er blitt behandlet i Stortingets justiskomiteé, som i sitt forslag har kommet med noen språklige endringer. I Innst. 296 L (2018-2019) ble formuleringen i forslaget til straffeloven § 20 annet ledd bokstav a erstattet med «sterkt avvikende sinnstilstand». Det understekes imidlertid at uttrykket er ment å omfatte de samme tilstandene som «alvorlig sinnslidelse», og at endringsforslaget således ikke er ment å innebære noen realitetsendring sammenlignet med det opprinnelige forslaget i Prop. 154 L (2016-2017).⁹⁵

Med bakgrunn i de nevnte utredninger, ble det 21. juni 2019 fattet et lovvedtak, slik at utilregnelighetsregelen i straffeloven § 20 etterhvert vil få følgende tittel og ordlyd:

«§ 20 Skyldevne

Den som på handlingstidspunktet er under 15 år, er ikke strafferettslig ansvarlig.

Det samme gjelder den som på handlingstidspunktet er utilregnelig på grunn av

- a) sterkt avvikende sinnstilstand*
- b) sterk bevissthetsforstyrrelse eller*
- c) høygradig psykisk utviklingshemming*

Ved utilregnelighetsvurderingen etter annet ledd skal det legges vekt på graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne.

Den som forbigående er utilregnelig som følge av selvforskyldt rus, fritas ikke for staff, med mindre særlige grunner tilsier det. Den som har en vedvarende tilstand som nevnt i annet ledd

⁹⁴ Gröning, *Hvordan skal vi avgjøre om alvorlig sinnslidelse innebærer utilregnelighet? Refleksjoner om lovforslaget i Prop. 154 L (2016-2017)*, Bergen Journal of Criminal Law and Justice, Volume 5, Issue 1, 2017, pp. 77-85, s. 81

⁹⁵ Innst. 296 L (2018-2019) s. 13

bokstav a og som selvfor skyldt fremkaller en utilregnelighetstilstand, kan straffes dersom særlige grunner tilsier det.»⁹⁶

5.2 Innholdet i den nye regelen

Overskriften i den nye regelen i straffeloven § 20 om utilregnelighetsgrunnen er, i liket med forlaget i proposisjonen, endret til *skyldevne*. Den nye regelens tittel presiserer dermed spørsmålet som bestemmelsen er ment å regulere, nemlig hvem som skal anses å ha evne til strafferettslig ansvarlig handlemåte.⁹⁷ Den nye regelen er utformet med en tanke om at personer i størst mulig utstrekning bør stilles til ansvar for sine handlinger og trer først i kraft «fra den tid Kongen bestemmer».⁹⁸

Utilregnelighetsregelen er i likhet med forslaget i Prop. 154 L (2016-2017) utformet slik at gjerningspersonen utilregnelighet må kunne kobles til én av de opplistede tilstandene i bestemmelsens annet ledd. Også her vil vurderingen måtte skje på bakgrunn av momentene i tredje ledd. Sett i lys av de ulike modellene som ble forklart over i oppgavens punkt 2, kan det imidlertid reises spørsmål om vi med denne regelen går over i en blandet modell. Regelen stiller riktignok ikke krav til sammenheng mellom tilstand og handling, men at det nå stilles krav om sammenheng mellom tilstanden og *utilregneligheten*, taler likevel for at vi beveger oss litt bort fra den medisinske modellen. Justis- og beredskapsdepartementet har i sin drøftelse pekt på at det vil være mest riktig å betegne forslaget som et utslag av et modifisert blandet prinsipp.⁹⁹ Dette ettersom bestemmelsen inneholder et tilstandskrav som grunnvilkår og et begrensende vilkår om at lovbrøtteren var utilregnelig på grunn av denne tilstanden.

I forhold til nåværende regel, åpner den nye regelen for at de som er tilsvarende psykisk syke som de psykotiske vil kunne anses utilregnelige. Den nye regelen skaper også et mye større rom for skjønn i rettens vurdering av vilkårene. Spørsmålet som da reiser seg, er hvorvidt denne regelen også favner om disse lavt fungerende barnene som er gitt plass i denne oppgaven. Som en ser i forslaget over, er det ikke blitt gjort noen spesifikke endringer i

⁹⁶ Lovvedtak 60 (2018-2019) Lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet) s. 4, jf. Innst. 296 L (2018-2019)

⁹⁷ Grønning, *Hvordan skal vi avgjøre om alvorlig sinnslidelse innebærer utilregnelighet? Refleksjoner om lovforslaget i Prop. 154 L (2016-2017)*, Bergen Journal of Criminal Law and Justice, Volume 5, Issue 1, 2017, s. 77-85 på s. 79

⁹⁸ Lovvedtak 60 (2018-2019) Lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet) s. 6

⁹⁹ Se Prop. 154 L (2016-2017) s. 13

regelen om den kriminelle lavalder. Ettersom det nye vedtaket ikke har hatt barn for øyet, kan det derfor også tenkes at de nye reglene heller ikke er ment å gi rom for å særlig vurdere psykisk syke barn. At en slik problemstilling har falt bort, må følgelig sies å være uheldig.

På en annen side vil nok likevel en slik utvidelse av regelen være et steg i riktig retning hva gjelder unge lovbrøyttere med tilleggsvansker. Ved å åpne for at enkelte psykiske lidelser også skal omfattes av psykosebegrepet, vil den nye bestemmelsen muligens kunne fange opp deler av denne totale funksjonssvikten som det i denne oppgaven settes fokus på, og videre kanskje også forhindre at enkelte av de mindreårige vil falle mellom alle stoler. Ettersom regelen tilsynelatende åpner for flere sykdomstilstander enn det å være psykotisk, kan det altså tenkes at noen av de nevnte personene ville blitt ansett utilregnelige etter den nye straffeloven § 20. Konklusjonen må uansett være at endringene later til å gi større rom for en mer fleksibel vurdering av tilregnelighet enn den vi har i dag, uten at det kan sies noe sikkert om hvordan den nye regelen vil bli praktisert.

6. Hva står på spill? Straff mot (utilregnelige) barn

Johs. Andenæs definerer straff som «et onde staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde».¹⁰⁰ Som utilregnelig vil en i utgangspunktet være fri fra straffansvar og straff, men for de tilfeller hvor det av retten «anses nødvendig for å verne andres liv, helse eller frihet», kan en etter straffeloven §§ 62 og 63 dømmes til tvungent psykisk helsevern eller til tvungen omsorg.¹⁰¹ For tilfeller hvor tiltalte anses å være tilregnelig og resten av de alminnelige straffbarhetsvilkårene er oppfylt, vil vedkommende kunne idømmes en strafferettslig reaksjon.

Straffereaksjonene vi har i det norske rettssystem følger av straffeloven § 29 første ledd bokstavene a til f, og er fengsel, forvaring, samfunnsstraff, ungdomsstraff, bot og rettighetstap. Av hensyn til oppgavens tidsmessige ramme, samt straffereaksjonenes relevans med tanke på å belyse problemstillingen, vil det i det videre kun gjøres rede for straffeformene som følger av bestemmelsens første ledd bokstavene a og b, henholdsvis fengsel og forvaring.

¹⁰⁰ Andenæs: *Statsforfatningen i Norge*, Tano Aschehoug, 1990, s. 416

¹⁰¹ Straffeloven § 62 om tvungent psykisk helsevern anvendes ved utilregnelighet etter straffeloven første ledd bokstavene b eller bokstav d, mens utilregnelighet etter straffeloven § 20 første ledd bokstav c reguleres av bestemmelsen i straffeloven § 63 om tvungen omsorg

Som 15-åring vil du etter straffelovens bestemmelser kunne straffes. Ved valg av straffereaksjon i saker som gjelder barn, skal det imidlertid alltid tas hensyn til barnets beste.¹⁰² Både fengselsstraff og forvaringsstraff som det her kort skal gjøres rede for, innebærer en frihetsberøving av barnet, og skal etter Barnekonvensjonens artikkel 37 b i utgangspunktet kun skje «som en siste utvei og for et kortest mulig tidsrom». Det som skiller forvaring fra ubetinget fengsel er at forvaringsstraffen er tidsbegrenset, og at frihetsberøvelsen videre kan forlenges et ubegrenset antall ganger.¹⁰³ Dette vil i praksis bety at den domfelte kan bli sittende i fengsel livet ut. Idømmelse av forvaringsstraff vil på den måten kunne oppleves mer inngripende enn en tidsbegrenset fengselsstraff.

Reglene om fengselsstraff fremgår av straffelovens kapittel 6. Etter straffeloven § 31 kan fengselsstraff anvendes i tilfeller hvor det eventuelt overtrådte straffebudet åpner for denne type straffereaksjon. Straffelovens kapittel om fengselsstraff inneholder imidlertid en særbestemmelse for bruk av fengselsstraff for unge lovbrøyttere, altså personer som var under 18 år på handlingstidspunktet.¹⁰⁴ Som en kodifikasjon av de senere års rettspraksis og som del av Norges internasjonale forpliktelser, herunder Barnekonvensjonen, følger det av straffeloven § 33 at ubetinget fengselsstraff kun skal idømmes når det er «særlig påkrevd».¹⁰⁵ Bestemmelsens ordlyd tilsier at det må utvises varsomhet ved å frihetsberøve barn. Følgelig vil det være høy terskel for å fravike den løsning som fremstår som best for barnet.¹⁰⁶

Straffereaksjonen forvaring reguleres av straffelovens kapittel 7. Hovedregelen for forvaringsstraff fremgår av straffeloven § 40, og åpner for idømmelse av denne reaksjonen i tilfeller hvor «fengselsstraff ikke anses tilstrekkelig til å verne, liv, helse eller frihet», forutsatt at bestemmelsens øvrige vilkår er oppfylt. I likhet med reglene for fengselsstraff, inneholder også reglene for forvaringsstraff en begrensning når det kommer til mindreåriggruppen. Begrensningen må i dette tilfellet sies å være betydelig strengere enn den som fremgår av straffelovens kapittel 6, ettersom barn etter straffelovens § 40 i all hovedsak ikke skal

¹⁰² Se blant annet Prop.135 L (2010-2011) s. 100 og HR-2017-290-A avsnitt 36

¹⁰³ Adgangen til å forlenge frihetsberøvelsen følger av straffeloven § 43, hvor det heter at retten ved dom kan forlenge den fastsatte rammen med inntil 5 år av gangen

¹⁰⁴ Straffeloven § 33

¹⁰⁵ Se også straffeloven § 78 bokstav i og § 80 bokstav i om straffutmåling i tilfeller hvor lovbrøytter var under 18 år på handlingstidspunktet

¹⁰⁶ Prop.135 L (2010-2011) s. 100 og HR-2017-290-A avsnitt 36

idømmes forvaringsstraff. Lovgiver har imidlertid inntatt en sikkerhetsventil i bestemmelsens første ledd annet punktum, hvor det fremgår at det kan gjøres unntak dersom det foreligger «helt ekstraordinære omstendigheter».

Bruk av forvaringsstraff overfor mindreårige er av flere blitt kritisert, hvorpå et av hovedargumentene mot denne type straffereaksjon mot mindreårige er at det kan oppleves svært stigmatiserende å bli stemplet som farlig allerede som barn.¹⁰⁷ Forvaringssakene vi har her til lands, setter oppgavens problemstilling særlig på spissen med tanke på konsekvensene av å bli ansett tilregnelig etter straffeloven § 20. Sakene representerer dårlig fungerende, unge lovbrøyttere som har begått et såpass alvorlig lovbrudd at det har blitt ansett nødvendig å anvende den mest inngripende straffereaksjonen vi har i norsk strafferett. Sakene setter mange vanskelige avveininger på spissen, kanskje spesielt fordi sakenes utfall stod mellom straffrihet eller behandling på den ene siden og forvaringsstraff på den andre, som er reaksjoner av totalt ulik karakter. Det vil i det videre foretas en gjennomgang av disse sakene.

7. Utilregnelige barn i fengsel? En studie av praksis

Et viktig ledd på veien til en dypere forståelse av reguleringen av barns tilregnelighet, vil være å kaste et blikk på reguleringen i praksis. Problemstillingen har blitt behandlet av Høyesterett ved to anledninger, henholdsvis i HR-2017-290-A og HR-2019-832-A (heretter Vollen-saken og Vulkan-saken). Det har i begge tilfeller vært omstridt hvorvidt de tiltalte som på gjerningstidspunktet var henholdsvis 15 og 17 år, kunne anses strafferettslig utilregnelige. Videre er det også i begge sakene tale om mindreårige som i tillegg til å være svært unge, også ligger tett opp til et eller flere av de andre vilkårene for utilregnelighet som fremgår av straffeloven § 20. Forvaringsdommene fra Høyesterett er godt egnet til å belyse problematikken som det redegjøres for i denne oppgaven, og det vil derfor være særlig interessant å se på disse. Det vil denne gjennomgangen også trekkes inn to andre saker fra underrettspraksis, for å på best mulig måte kunne få grep på hvordan en i praksis forstår og håndterer utilregnelighet ved lav alder.

¹⁰⁷ Se for eksempel Gröning, L., & Sætre, H. Š. (2019). 5. Criminal Justice and Detention. In M. Langford, M. Skivenes, & K. H. Søvig (Eds.), *Children's Rights in Norway*, s. 191

7.1 Vollen-saken

7.1.1 Beskrivelse

Dommen i Vollen-saken er som nevnt den første dommen noensinne hvor en mindreårig er blitt idømt forvaringsstraff. Den da 15 år gamle jenta drepte 28. oktober 2014 en miljøterapeut som gikk nattevakt på den private barnevernsinstitusjonen Små Enheter i Vollen i Asker. Den tiltalte jenta hadde på dette tidspunktet vært innblandet i en rekke voldelige episoder. Allerede i 2010 forsøkte jenta å begå flere alvorlige voldshandlinger og ytret i tillegg et sterkt ønske om å drepe. På denne tiden hadde hun også ved flere anledninger skadet seg selv, i tillegg til å ved en anledning ha utført dyremishandling som er blitt karakterisert som «grotesk tortur av dyr».¹⁰⁸ Etter å i 2012 ha forsøkt å drepe faren og samboeren ved å sette fyr på sengen deres mens de sov, ble jenta akutt plassert på en psykiatrisk avdeling, og har frem til drapshandlingen i 2014 vært plassert på institusjon. Også denne tiden var preget av flere tilfeller av alvorlige voldshendelser og selvmordsforsøk, samt tilfeller av skadeverk. Jenta har forklart at hun på drapskvelden, etter et mislykket forsøk på å ta livet sitt ved å kutte seg med noen glasskår fra en knust lyspære, hadde hørt stemmer som beordret henne til å drepe nattevakten.¹⁰⁹ Da nattevakten kom inn på jentas rom, fikk hun derfor lagt et belte rundt halsen på nattevakten og strammet til, slik at nattevakten mistet bevisstheten. Nattevakten ble senere blitt dratt ut i institusjonens fellesområde og hengt etter halsen på et dørhåndtak. Videre knivstakk jenta nattevakten en rekke ganger i både hals, bryst og hånd, før hun snudde henne over på magen og knivstakk henne på nytt. Kniven ble deretter lagt på avdødes rygg, hvorpå jenta tok flere bilder av liket. Det fremkommer av dommen at jenta i sin forklaring sa at hun i etterkant av drapet fikk et adrenalinkick og begynte å le, ettersom hun da hadde nådd målet som stemmene hadde satt for henne tidligere.¹¹⁰

Det er i Asker og Bærum tingretts avgjørelse fra 2015 blitt konkludert med at jenta er strafferettslig tilregnelig.¹¹¹ Det blir for det første fastslått at hun, selv om det kun er tale om én måneds margin, har overskredet aldersgrensen for å kunne bebreides for straffesanksjonerte handlinger. På tross av at graden av modenhet ved fylte 15 år naturligvis

¹⁰⁸ Se HR 2017-290-A avsnitt 8

¹⁰⁹ Se HR 2017-290-A avsnitt 25

¹¹⁰ Se HR 2017-290-A avsnitt 28

¹¹¹ TAHER-2015-13241 s. 8-11. Saken er avgjort etter utilregnelighetsreglene i straffeloven 1902, henholdsvis §§ 44 og 46. Bestemmelsen i straffeloven 2005 § 20 samler tidligere §§ 44-46 i én bestemmelse, men justeringen er ikke ment å innebære noen innholdsmessig endring i rettstilstanden, jf. Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 423. Tilregnelighetsspørsmålet ble ikke tatt opp til ny behandling i LB-2015-119615

vil variere fra person til person, blir det likevel pekt på at denne grensen av retts tekniske hensyn må håndheves strengt, og at det ikke forelå noe grunnlag for en mildere praktisering av de objektive og subjektive vilkårene for straff. Det pekes i den anledning blant annet på at «tiltalte rent intellektuelt fremstår som godt utrustet».¹¹²

Det omtvistede spørsmålet i denne saken er om den tiltalte jenta var «psykotisk» i strafferettslig forstand.¹¹³

Etter å ha gjennomgått alle helse relaterte vedlegg og rapporter fra perioden april 2012 til desember 2014, konkluderer de sakkyndige med at jenta har en «ekstremt alvorlig og gjennomgripende personlighetsmessig skjevutvikling».¹¹⁴ Hun oppfyller videre kriteriene for Usosial adferdsforstyrrelse (F91.1) og Emosjonelt ustabil personlighetsforstyrrelse, Borderline type (F60.3). Som bidiagnose ble det pekt på at hun også oppfyller kravene til Blandet dissociativ lidelse (F44.7).¹¹⁵

Det fastslås at jenta har «alvorlige psykiatriske symptomer» som trolig har rot i at hun i oppveksten har blitt utsatt for grov og langvarig omsorgssvikt i hjemmet, med både fysisk og psykisk overskridende atferd og overgrep fra morens side.¹¹⁶ Det aktuelle psykosesyndromet i denne saken er hørselshallusinose. Dette etter at den nå drapsdømte jenta har forklart at «stemmene» rådet henne til å angripe «the weakest one».¹¹⁷ I sine samtaler med de sakkyndige, har jenta gitt uttrykk for at hun har hørt stemmer fra hun var 11 år gammel, altså 4 år før drapet skjedde. Hun har derimot ved noen anledninger erkjent at dette var hennes egne tanker, og stemmehøring som psykotisk symptom avfeies derfor med begrunnelsen om at dette heller synes å være et «utslag av stress eller indre monolog», som kan forekomme ved dissociative lidelser.¹¹⁸ De sakkyndige har videre pekt på at jenta sannsynligvis har en ekstremt alvorlig og gjennomgripende skjevutvikling, og at hennes indre «i stor grad preges av kaos og mer eller mindre fragmenterte primitive, ofte grandiose og aggressive fantasier, at hennes opplevelse av egen identitet er svak, vekslende og til dels sterkt forstyrret, og at

¹¹² TAHER-2015-13241 s. 8

¹¹³ Se § 44 i straffeloven 1902

¹¹⁴ TAHER-2015-13241 s. 10

¹¹⁵ Tallene viser diagnosene slik de står oppført i det offisielle diagnosesystemet, ICD-10

¹¹⁶ TAHER-2015-13241 s. 9-10

¹¹⁷ TAHER-2015-13241 s. 10

¹¹⁸ TAHER-2015-13241 s. 10

kvaliteten på hennes tilknytning til andre mennesker preges av dette».¹¹⁹ Stemmehearingen blir etter dette ikke å anse som en realitetsbrist, og ettersom jenta selv benekter andre psykotiske symptomer, legges det til grunn at det ikke foreligger noe grunnlag for å kunne si at jenta var «psykotisk» på handlingstiden.

7.1.2 Vurdering

Selv om praksisen i utgangspunktet er at vilkårene i straffeloven § 20 første ledd skal vurderes isolert, blir det altså i denne saken gjort et poeng ut av jentas lave alder. Tråden blir imidlertid ikke fulgt opp, og det faktum at hun kun var 15 år og én måned på drapstidspunktet, blir ikke drøftet noe grundigere. Det virker som om Høyesterett nøyer seg med å kun påpeke alderen, før poenget igjen avfeies på bakgrunn av at hun «rent intellektuelt fremstår som godt utrustet».¹²⁰ Det vises videre til at alderen derimot vil kunne utgjøre et viktig moment i en reaksjonsfastsettelse. En slik håndtering av lav alder virker å være standarden i gjeldende rett, og er forsåvidt også i tråd med bestemmelsene i straffeloven §§ 78 og 80. Hvorvidt det burde være mulig å trekke inn lav alder som et moment i vurderingen, blir heller ikke nevnt, og saken viser tydelig at det ikke er aktuelt å vurdere en som er over 15 år som utilregnelig. Etter fylte 15, kvitteres en ut som barn, og vurderes som voksen.

I denne saken er hovedspørsmålet som nevnt om jenta kan sies å ha vært psykotisk på handlingstiden, ettersom det var mistanke om hørselshallusiose. Den tiltalte jenta benektet å ha opplevd andre psykotiske symptomer enn dette, og ettersom det ikke kunne påvises at denne stemmehearingen utgjorde noen realitetsbrist hos tiltale, kunne det ikke argumenteres for at det forelå noen psykosediagnose. Retten fulgte i dette tilfellet de sakkyndiges konklusjon om at jenta hadde en alvorlig personlighetsforstyrrelse og ikke en psykoselidelse eller en utviklingsforstyrrelse.¹²¹

¹¹⁹ TAHER-2015-13241 s. 10

¹²⁰ TAHER-2015-13241 s. 8

¹²¹ TAHER-2015-13241 s. 10

7.2 Vulkan-saken

7.2.1 Beskrivelse

Norges andre stående forvaringsdom som gjaldt en mindreårig lovbrøyer, ble avsagt i mai i år.¹²² I denne saken er det tale om en gutt som da han var 17 år og tre måneder gammel, forsøkte å drepe et tilfeldig offer hjemme i sin egen leilighet på Vulkan i Oslo, med i alt 53 knivstikk. Også i dette tilfellet har tiltalte hatt en fortid preget av tidligere voldshendelser. Barnevernet tok for første gang kontakt med gutten og hans familie da han var 12 år gammel, hvorpå rapportene viser en vedvarende negativ utvikling med omfattende bruk av trusler og vold. I dette tidsrommet, som strekker seg over en periode på 5 år, har han vært innlagt 14 ganger på en akutenhet under barnevernet.¹²³

Natt til 14. september 2017 påførte vedkommende en fremmed mann stikkskader i bl.a. hode, bryst, brystpulsåre, mellomgulv, lever, magesekk, tynntarm, rygg, sete, armer og ben. Gutten hadde den aktuelle natten tilfeldigvis blitt bedt med inn i leiligheten til fornærmede for en øl. De to hadde møttes i gangen etter at fornærmede hadde vært ute på byen med sin kjæreste. Etter at kjæresten hadde lagt seg til å sove, satte fornærmede og tiltalte seg ned for å drikke øl og småprate. Sistnevnte ba på et tidspunkt om å få overnatte i leiligheten, og ba også etter å ha fått avslag på dette, om å få låne toalettet. På vei tilbake fra toalettet ble fornærmede slått i hodet av en flaske og deretter knivstukket med over 50 knivstikk, som førte til at han falt inn og ut av bevissthet. Fornærmedes kjæreste skal etter en stund ha våknet og klart å varsle politiet, slik at fornærmede fikk rask tilgang på medisinsk hjelp. Dette skal ha vært årsaken til at fornærmede overlevde angrepet. Han har i dag en medisinsk invaliditet på 53 prosent som følge av knivstikkene.¹²⁴

Gutten ble etter dette tiltalt for drapsforsøk. Med i tiltalebeslutningen var også ulike tilfeller av vold og trusler mot politiet, samt forulemping av politibetjenter. Han ble til slutt også tiltalt for fire tilfeller av vold rettet mot ansatte på ungdomsenheten han var plassert på.¹²⁵

I bevisvurderingen under skyldspørsmålet, nærmere bestemt spørsmålet om tilregnelighet, var både straffeloven § 20 første ledd bokstavene b og c gjenstand for behandling. Spørsmålet ble

¹²² HR-2019-832-A

¹²³ HR-2019-832-A avsnitt 42 og 44

¹²⁴ HR-2019-832-A avsnitt 16

¹²⁵ HR-2019-832-A avsnitt 3

behandlet i Borgarting lagmannsrett i slutten av 2018,¹²⁶ og konklusjonen ble videre lagt til grunn i Høyesteretts dom, som kun omhandlet spørsmålet om forvaring.

Om straffeloven § 20 første ledd bokstav b – spørsmålet om tiltalte var «psykotisk» på handlingstidspunktet

I Borgarting lagmannsretts vurdering pekes det på at begge de sakkyndige for tingretten konkluderte med at gutten ikke hadde en psykoselidelse i henhold til ICD-10, og at han følgelig ikke var psykotisk i strafferettslig forstand på tiden for det påklagede handlinger. Dette gjaldt forøvrig også på tiden for den diagnostiske undersøkelsen.¹²⁷ Sett i sammenheng med at gutten over flere år har hatt et påfallende hasjmisbruk, konkluderer de sakkyndige i saken med at han ikke oppfyller diagnosekriteriene til en psykoselidelse, men at han derimot oppfyller kriteriene til ICD-diagnosen Psykisk lidelse og atferdsforstyrrelser som skyldes bruk av cananabinoider, avhengighetssyndrom (F12.21).¹²⁸ Videre vises det til at heller ikke Den rettsmedisinske kommisjon hadde noen innvendinger mot denne vurderingen.

I desember 2017 og i mars 2018 ble gutten imidlertid lagt inn på Ungdomspsykiatrisk klinikk ved Akershus universitetssykehus, grunnet mistanke om psykotiske symptomer. Han ble likevel i begge i begge tilfeller tilbakeført til fengselet etter kort tid, ettersom slike symptomer ikke kunne påvises. Det har i kjølvannet av dette blitt konkludert med at gutten har barneautisme og en lett psykisk utviklingshemming, hvorpå autismediagnosen kan medføre at vedkommende har en lav terskel for psykosegjennombrudd ved stress.¹²⁹ Det blir i den forbindelse pekt på at fengselsoppholdet kan oppleves stressende for tiltalte og at dette i sin tur kan være en årsaksfaktor til denne forbigående psykotiske fungeringen.¹³⁰

Lagmannsretten fester lit til de sakkyndiges forklaring og viser i sin vurdering også til at verken fornærmede eller hans kjæreste oppfattet gutten som psykotisk, og fremhever at fornærmede forklarte at han hadde en «vanlig samtale» med gutten i leiligheten.¹³¹

¹²⁶ LB-2018-89084 s. 9. Se også tingrettens behandling av saken i TOSLO-2018-15517

¹²⁷ LB-2018-89084 s. 10. Se også Oslo tingretts behandling av spørsmålet i TOSLO-2018-15517 s. 7-8

¹²⁸ Tallene viser diagnosene slik de står oppført i det offisielle diagnosesystemet, ICD-10

¹²⁹ LB-2018-89084 s. 12

¹³⁰ LB-2018-89084 s. 13

¹³¹ LB-2018-89084 s. 13

Om straffeloven § 20 første ledd bokstav c – spørsmålet om tiltalte er «psykisk utviklingshemmet i høy grad»

Under hovedforhandlingen i tingretten konkluderte de sakkyndige med at tiltalte ikke oppfylte diagnosekriteriene for Asperger syndrom (F84.5), men at han derimot måtte anses å fylle kriteriene for Barneautisme (F84.0).¹³² De sakkyndige har etter en samlet klinisk vurdering, kommet til at gutten trolig har en IQ på «noe over 55» og trekker av dette ut at han rettslig sett har vært psykisk utviklingshemmet i lettere grad på tiden for de påklagede handlinger.¹³³ Dette innebærer at vedkommende, på tross av sin nedsatte fungering og dårlige adaptive ferdigheter, ikke oppfyller vilkåret i straffeloven § 20 første ledd bokstav c.

Lagmannsretten har delt seg i sin vurdering av hvorvidt tiltalte er utilregnelig etter straffeloven § 20 første ledd bokstav c. Flertallet har festet lit til de sakkyndiges vurdering av tiltalte, og har i sin vurdering også fremhevet at tiltalte under ankeforhandlingen ikke fremsto som psykisk utviklingshemmet i høy grad. Mindretallet har på sin side kommet til at det «foreligger slik tvil om tiltaltes reelle fungeringsnivå og kognitive evner, at han må anses som psykisk utviklingshemmet i høy grad».¹³⁴

7.2.2 Vurdering

I foreliggende tilfelle er ikke aldersmomentet blitt bragt på bane i det hele tatt. Til forskjell fra Vollen-saken, er det imidlertid tale om en gjerningsperson som er 17 år og tre måneder på handlingstiden. Gutten var slik sett bare 9 måneder fra å være 18 år gammel, og det kan derfor tenkes at aldersmomentet eller utviklingsperspektivet av denne grunn kan få noe mindre vekt i tilregnelighetsvurderingen enn i eksempelvis Vollen-saken. Det må likevel påpekes at det i dette tilfellet er tale om en gutt med utviklingshemming og autisme, og som en følge av dette må sies å være svært dårlig fungerende.¹³⁵ I Vulkan-saken ble det blant annet pekt på at én av de sakkyndige hadde uttrykt tvil vedrørende guttens tilregnelighet på bakgrunn av hans lave «totale funksjonsnivå».¹³⁶ Retten har imidlertid konkludert med at gutten ikke var utilregnelig som følge av psykisk utviklingshemming, ettersom han på tross av sitt begrensede evnenivå, kommunikasjonsnivå og sosiale fungeringsnivå «tilsynelatende har kunnet fungere som en

¹³² For Oslo tingretts vurdering, se TOSLO-2018-15517 s. 8

¹³³ LB-2018-89084 s. 16 og 18

¹³⁴ LB-2018-89084 s. 18

¹³⁵ LB-2018-89084 s. 16

¹³⁶ LB-2018-89084 s. 18

hasjselger i Oslo-området med en relativt stor kundekrets», og at det således foreligger «tilstrekkelig grad av sikkerhet for denne konklusjonen».¹³⁷

I likhet med Vollen-saken, har det også i Vulkan-saken vært mistanke om mulig hørselshallusinose, ettersom gutten hadde blitt observert pratende med seg selv under oppholdet på Ungdomsakutten i månedene før drapsforsøket. Ettersom han virket adekvat i kontakten, skal mistanken imidlertid ha blitt frafalt, og det ble konkludert med at han hadde tenkt høyt.¹³⁸ Det bemerkes at det utenom dette ikke foreligger noe grunnlag for å konkludere med at tiltalte har en psykoselidelse, men at tiltaltes nedsatte funksjon kan forklares med hans diagnoser knyttet til lett utviklingsforstyrrelse og autisme. I tillegg har det blitt pekt på at det forelå mistanke om at gutten har simulert enkelte symptomer.¹³⁹

På tross av er svært begrenset fungeringsnivå, blir det i denne saken konkludert med at tiltale i Vulkan-saken må anses å være tilregnelig etter straffeloven § 20. Videre vurderer retten det også slik at vilkårene for forvaringsstraff etter straffeloven § 40 er oppfylt, og konstateringen av den unge lovbrysterens tilregnelighet får dermed i dette tilfellet fatale konsekvenser.

7.3 Andre saker

Foreløpig har vi som nevnt kun to stående avgjørelser fra Høyesterett hvor mindreårige er blitt idømt forvaringsstraff. I underrettspraksis har forvaringsstraff likevel blitt idømt mindreårige i tre tilfeller. I Kristiansand tingrett ble en 15 år gammel gutt i 2016 dømt til elleve års forvaring, men straffen ble imidlertid omgjort til tidsbestemt fengsel under Agder lagmannsretts behandling av saken.¹⁴⁰ Vedkommende hadde i dette tilfellet drept en jevnaldrende gutt og en voksen kvinne som kom til under angrepet for å avverge situasjonen. Videre ble det tidligere i år avsagt to dommer med forvaringsstraff i drapssaker hvor begge gjerningspersonene var 17 år på tidspunktet for drapet.¹⁴¹ I Varhaug-saken ble tiltalte som på domstidspunktet var blitt 18 år, idømt 11 års forvaring for å ha drept en 13 år gammel jente med hammer. Han ble også dømt for likskjending. I Vinstra-saken ble det avsagt dom på 13 års forvaring, som foreløpig er den strengeste forvaringsdommen en mindreårig er dømt til i

¹³⁷ LB-2018-89084 s. 18

¹³⁸ LB-2018-89084 s. 10

¹³⁹ LB-2018-89084 s. 12

¹⁴⁰ LA-2017-112563 (Lund-saken)

¹⁴¹ TJARE-2019-11414 (Varhaug-saken) og TNOGU-2019-69775 (Vinstra-saken)

Norge. Gjerningspersonen har i denne saken knivdrept en jevnaldrende jente og skadet en mann i hans forsøk på å gripe inn. De tiltaltes tilregnelighet har vært tema i begge sakene.

I Varhaug-saken hadde tiltalte brukt hasj daglig gjennom en lengre periode før drapet, og det primære spørsmålet i saken er derfor om det kan påvises en underliggende psykose hos vedkommende jf. straffeloven § 20 første ledd bokstav b. I likhet med Varhaug-saken, er det også i Vinstra-saken spørsmål om psykose etter straffeloven § 20 første ledd bokstav b. Det blir imidlertid heller ikke i disse tilfellene gjort noe poeng ut av de tiltaltes lave alder, og sakene bidrar dermed til å bekrefte at dagens utilregnelighetsregler ikke åpner for vektlegging av utviklingsperspektivet.

Begge avgjørelsene har forøvrig blitt anket, hvorpå Varhaug-saken gikk for Gulating lagmannsrett med oppstart 11. november i år og var ferdig behandlet den 25. november. Per dags dato er det ikke avsagt noe dom i denne saken, men aktor har lagt ned påstand om forvaringsstraff med en minstetid på 12 år. Videre forstås det slik at Vinstra-saken ennå ikke er berammet i Eidsivating lagmannsrett. Det må nevnes at disse sakene ikke er rettskraftige, og derfor kun brukes for å kaste et empirisk blikk på reguleringen av utilregnelighetsreglene i saker som gjelder mindreårige.

7.4 Generelle bemerkninger

En bemerkning til tilregnelighetsvurderingene i de dommene det er blitt vist til, er at tiltaltes lave alder i liten eller ingen grad vektlegges. Vollen-dommen utgjør et unntak i den forstand at det i saken gjøres et poeng ut av jentas lave alder. Dette blir imidlertid ikke drøftet noe mer inngående, så behandlingen av aldersmomentet i Vollen-saken vil i realiteten samsvare med de andre sakene.

Etter å ha fulgt ankesaken til Varhaug-drapet i Gulating lagmannsrett i Stavanger, virker det fortsatt ikke til at det har skjedd noen særlig utvikling hva gjelder vektleggingen av utviklingsperspektivet i saker som gjelder mindreårige. Det later fortsatt til å opereres med vanntette skott mellom de ulike utilregnelighetsgrunnene, slik at aldersmomentet ikke under noen omstendigheter vektlegges. Etersom det foreligger lite praksis på området, er det likevel forståelig at vurderingen blir forsøkt harmonert med praksisen fra Høyesterett. I de aller mest komplekse og alvorlige tilfellene, og særlig der hvor det i tillegg er tale om unge lovbytere,

vil dette kunne vært en svært vanskelig vurdering. Ettersom det i de nevnte sakene er tale svært alvorlige kriminelle handlinger, vil hensynet til et tilstrekkelig samfunnsvern måtte veies opp mot hensynet til barnets utvikling. All den tid vi i Norge er bundet av Barnekonvensjonens artikler, er det imidlertid bemerkelsesverdig at det ikke åpnes for en vektlegging av tiltaltes lave alder og at hensynet til barnets beste på den måten får mer rom i tilregnelighetsvurderingen.

8. Kritikk mot gjeldende rett

Dagens regulering av tilregnelighet ved lav alder byr som vist på enkelte problemer. Noen lovbrøyttere havner dessverre mellom alle stoler, hvor de rett og slett ikke blir fanget opp av noen av utilregnelighetsgrunnene i straffeloven § 20 første ledd. Dette på tross av at de gjerne har tilleggsvarsler av en såpass betydelig grad at den samlede funksjonssvikten trolig burde tilsi at vedkommende er utilregnelig. Den ovennevnte praksisen belyser dette problemet, og viser samtidig at de tiltaltes lave alder får lite vekt i vurderingen. Ungdommer i spennet mellom 15 og 18 år er i en kritisk fase i den kognitive utviklingen, hvor prosessen med å utvikle både emosjonsregulering og konsekvenstenkning står i full blomst. Det faktum at hjernens frontallapp ikke er ferdig utviklet før en er i midten av tjueårene, understreker poenget om at ungdommer i adolescensen vil kunne være langt i fra å ha strafferettslig ansvarskapasitet. Hjernens frontallapp, som blant annet er styrende for en persons vurderinger av konsekvenser, er fortsatt ikke ferdig utviklet og dersom en i tillegg grenser opp mot psykosevilkåret eller vilkåret om høygradig utviklingshemming, understrekes dette poenget ytterligere.

Bakgrunnen og begrunnelsen for fastsettelsen av den kriminelle lavalder er allerede blitt belyst, men utviklingsperspektivet synes likevel å gis lite plass i vurderingen av unge lovbrøytteres tilregnelighet. Så fort en har fylt 15 år og er over den strafferettslige aldersgrensen, vurderes en på lik linje med voksne. Både Grunnloven § 104 og Barnekonvensjonen art. 3 knesetter hensynet til barnets beste, og har et tilnærmet likt innhold. Det fremgår av Grunnloven § 104 at barnets beste skal være «et grunnleggende hensyn» ved handlinger og avgjørelser som berører barn». ¹⁴² Bestemmelsen ble inntatt i forbindelse med grunnlovsrevisjonen i 2014, med mål om å styrke barns rettssikkerhet og sikre et tydelig materielt skille mellom rettsanvendelsen i saker som gjelder barn saker som gjelder voksne.

¹⁴² Se Grunnloven § 104 og Barnekonvensjonen art. 3

Det har av Høyesterett blitt pekt på at hensynet til barnets beste «skal ha stor vekt – det er ikke bare ett av flere momenter i en helhetsvurdering: Barnets interesser skal danne utgangspunktet, løftes spesielt frem og stå i forgrunnen».¹⁴³ Bakgrunnen for uttalelsen skal riktignok ha vært et utvisningsvedtak som ville ramme barnets mor, og vil derfor ikke ha direkte overføringsverdi til problemstillingen denne oppgaven. I utvisningssaker vil barnets beste opplagt måtte spille en avgjørende rolle. En må likevel ha for seg at de tidligere nevnte sakene i denne oppgaven også gjelder barn. I tillegg vil også de mest alvorlige tilfellene av kriminelle handlinger begått av barn kunne medføre forvaringsstraff eller i alle tilfeller lange fengselsstraffer, som i sin tur vil utgjøre et stort inngrep i disse unge lovbyrternes liv. På den måten må en sies å være i kjerneområdet av hva hensynet til barnet beste tar sikte på å verne om.

Både Vollen-saken og Vulkan-saken er eksempler på tilfeller det er tale om ungdommer med tilleggsvansker, som åpenbart har hatt behov for omfattende hjelp og oppfølging fra tidlig alder. Slik straffeloven står i dag, vil disse ungdommene nesten alltid ende opp med å bli kjent strafferettslig ansvarlige, og følgelig risikere å bli idømt lange fengselsstraffer eller det som verre er. Hvorvidt denne type straff er ivaretar hensynet til barnets beste, er en annen diskusjon. Poenget i dette tilfellet er at dagens situasjon fordrer en utvidelse av utilregnelighetsreglene i saker som gjelder mindreårige. Psykiatrisk behandling og individuell oppfølging vil i flere tilfeller kunne være et mye bedre alternativ enn det som vil være tilfellet dersom disse blir ansett tilregnelige. Dette fordi sannsynligheten for å bli frisk klart nok vil være størst med en slik løsning og i alle tilfeller også den som er mest verdig.

9. Avslutning

Oppgavens overordnede mål var å diskutere dagens utilregnelighetsregler opp mot unge lovbyrtere med tilleggsvansker, og foreta en drøftelse av om utilregnelighet ved ung alder er adekvat regulert i norsk rett. Vi ser at vi historisk sett har hatt en del forskjellige regler om utilregnelighet i forhold til barn. Drøftelsene har illustrert at det er svært vanskelig, om ikke umulig, å skape en perfekt rettslig regulering av ansvar og straff overfor unge lovbyrtere. Uansett hvilken løsning som velges, vil det kunne finnes jevngode argumenter som trekker i

¹⁴³ Rt. 2015 s. 93 avnitt 65

motsatt retning. Det avgjørende må dermed bli en balansering av alle relevante hensyn, for å finne den løsningen som trolig vil være best både lovteknisk og i praksis.

Etter mitt syn, belyser denne oppgaven et hull i lovgivningen, som fører til at barn som åpenbart har et større oppfølgingsbehov blir ansett tilregnelige etter straffeloven § 20. Den utvalgte rettspraksisen viser at gjeldende rett ikke riktig har rom for de unge lovbrysterne med som også har andre problemer. Dette skaper en urettferdig situasjon sett i forhold til de andre utilregnelighetsreglene.

Det er et uttalt ønske at personer i størst mulig utstrekning før stilles til ansvar for sine handlinger og følgelig at færre skal frifinnes.¹⁴⁴ En endring av dagens regulering av utilregnelighet ved ung alder vil kunne føre til det motsatt, og en vil følgelig kunne risikere at samfunnet i noe mindre grad opplever å vernes mot farlige utilregnelige. Rettstekniske hensyn vil også tale mot en eventuell utvidelse av utilregnelighetsreglene. I tillegg har flertallet i Stortingets Justiskomité pekt på viktigheten av at en utilregnelighetsregel er mest mulig treffsikker, ettersom det i lengden vil kunne sikre de beste muligheter for likebehandling og god rettssikkerhet.¹⁴⁵

Det kan på den andre siden stilles spørsmål ved om dagens løsning er godt egnet til å ivareta barnets beste. Argumentasjonen bak dagens utilregnelighetsregler i straffeloven § 20 er velbegrunnet, men de siste års forvaringssaker illustrerer etter mitt syn at det er behov for å diskutere disse barnenes rettssikkerhet. Hvorvidt de foreslåtte endringene vil kunne løse denne problematikken er vanskelig å si noe sikkert om, ettersom en i dag ikke kan si noe om hvordan disse vil bli forstått eller praktisert. Om barneperspektivet derimot ikke skulle fanges opp på tross av de nye reglenes romslighet, vil vi fortsatt ha et problem. Da må vi i så fall gå over til å vurdere hvordan reguleringen og praktiseringen vi har i gjeldende rett kan gi en mer rettferdig løsning.

Har vi en kunnskapsbrist i retten vedrørende barns utvikling? Eller ligger problemet i rettspsykiatrien? Oppgaven har vist hvordan problemet om barns utilregnelighet kan kobles til mange forskjellige diskusjoner. Reglene om utilregnelighet har blant annet bakgrunn i

¹⁴⁴ Innst. 296 L (2018-2019) s. 9

¹⁴⁵ Innst. 296 L (2018-2019) s. 9

preventive betraktninger som kan ha gitt noen føringer for hvordan reglene har blitt til og praktisert, og kanskje har vi satt grensen for den kriminelle lavalder i den tid da vi ikke hadde den kunnskapen vi sitter med i dag. Dagens utvikling kan kobles til forskning og vitenskapelige perspektiver som viser oss at vi kanskje bør foreta enkelte endringer hva gjelder reguleringen av utilregnelighet ved lav alder. Videre vil problemstillingen som nevnt favne om en mindre gruppe lovbrøyttere, men de ovennevnte sakene viser likevel at dette er et tema som trenger oppmerksomhet. Kanskje burde en vurdere muligheten for en helhetsvurdering av tiltaltes tilregnelighet i de tilfeller hvor vedkommende er mellom 15 og 18 år? Nettopp hvordan tilregnelighetskriteriene lovmessig bør utformes og håndheves i praksis, herunder de ulike bevisspørsmålene som vil oppstå i den forbindelse, er en krevende og inngripende vurdering, og derfor også best egnet for et lovutvalg.

10. Litteraturliste

Lover, forarbeider og forskrifter

Lov 17. mai 1814 Kongeriket Norges Grunnlov (Grunnloven)

Lov 20. august 1842 om Forbrydelser (kriminalloven - opphevet)

Lov 22. mai 1902 om straff (straffeloven - opphevet)

Lov 22. mai 1981 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)

Lov 20. mai 2005 om straff (straffeloven)

Lov 26. mars 2010 om vergemål (vergemålsloven)

Lovvedtak 60 (2018-2019) Lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet)

NOU 1983: 57 Straffelovgivningen under omforming (Straffelovkommisjonens delutredning I)

NOU 1990: 5 Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner (Straffelovkommisjonens delutredning IV)

NOU 2002: 4 Ny straffelov (Straffekommisjonens delutredning VII)

NOU 2014: 10 Skyldvne, sakkyndighet og samfunnsvern

Ot.prp. nr. 50 (1988–1989) Om å sette i kraft hevingen av den kriminelle lavalderen

Ot.prp. nr. 87 (1993–1994) Om lov om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)

Ot.prp. nr. 46 (2000–2001) Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) Om lov om straff

Prop. 154 L (2016–2017) Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet)

Innst. 296 L (2018–2019) Innstilling fra justiskomiteen om Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet)

Rettspraksis

Tingrettspraksis:

TAHER-2015-13241 (Asker og Bærum tingrett)

TOSLO-2018-15517 (Oslo tingrett)

TJARE-2019-11414 (Jæren tingrett)

TNOGU-2019-69775 (Nord-Gudbrandsdal tingrett)

Lagmannsrettspraksis:

LA-2017-112563 (Agder lagmannsrett)

LB-2015-119615 (Borgarting lagmannsrett)

LB-2018-89084 (Borgarting lagmannsrett)

Høyesterettspraksis:

Rt. 1979 s. 143

Rt. 1990 s. 568

Rt. 2003 s. 23

Rt. 2007 s. 1217

Rt. 2008 s. 549

Rt. 2015 s. 93

HR-2017-290-A

HR-2019-832-A

Juridisk litteratur

Grønning, Husabø og Jacobsen: *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*, Fagbokforlaget, 2016

Andenæs: *Alminnelig strafferett*, 6. utgave, Universitetsforlaget, 2016

Andenæs: *Statsforfatningen i Norge*, 7. utgave, Tano Aschehoug, 1990

Jacobsen: *Menneskevern eller menneskeverd?*, Fagbokforlaget, 2004

Wegner: *Strafferett. Alminnelig del*. Forlaget Vett og Viten, 2016

Rosenqvist: *Rettspsykiatri – en introduksjon*, Universitetsforlaget, 2009, s. 59

Franz von Liszt: *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge II*, Berlin, 1905

Grønning, L. Hvordan skal vi avgjøre om alvorlig sinnslidelse innebærer utilregnelighet? Refleksjoner om lovforslaget i Prop. 154 L (2016-2017). *Bergen Journal of Criminal Law & Criminal Justice*, 5(1), 2017, s. 77-85

Grønning, L. Haukvik, U. & Melle, K. Criminal Insanity, Psychosis and Impaired Reality Testing in Norwegian Law. *Bergen Journal of Criminal Law & Criminal Justice*, 7(1), 2019, s. 27-59

Rosenqvist, R. The Insanity Defence: How Do We Handle Doubt?. *Bergen Journal of Criminal Law & Criminal Justice*, 7(1), 2019, s. 60-77

Gröning, L., Kriminell lavalder – noen utgangspunkter, *Tidsskrift for strafferett*, 14 (2016) nr. 4 s. 314-332

Rosenqvist, R., Ytring – Et lite klargjørende lovforslag, *Tidsskrift for strafferett*, 18 (2018) s. 3-7

Syse, A., Strafferettslig (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer, *Tidsskrift for strafferett*, 6 (2006), s. 141–175

Gröning, L., Tilregnelighet og utilregnelighet: Begreper og regler, *NOU 2014: 10 Skyldevne sakkyndighet og samfunnsvern*, s. 404–429

Gröning, L., & Sætre, H. Š. (2019). 5. Criminal Justice and Detention. In M. Langford, M. Skivenes, & K. H. Søvig (Eds.), *Children's Rights in Norway*

Penal Reform International, Justice for Children Briefing No. 4: "The minimum age of criminal responsibility", 2013

Psykiatrisk litteratur

Kringlen, Psykiatri, 10. utgave, Gyldendal Akademisk, 2011

Jannike, Engelstad Snoek, *Ungdomspsykiatri*, 2. utgave, Universitetsforlaget, 2002

Internasjonale kilder

Convention on the Right of the Child, New York, 20. November 1989 (barnekonvensjonen)

Kilder fra internett

Kalstad, Hansen, Fridstrøm og Anstensrud Schibevaag, «Varhaug-drapet: 18-åring dømt til forvaring i elleve år – anker dommen», NRK, 26. juni 2019, https://www.nrk.no/rogaland/dom-i-varhaug-saken_-11-ars-forvaring-1.14604199 (Sist lest 20.08.19)

NTB, «Dansk folkeparti vil straffe tiåringer», *Dagbladet*, 27. juli 2018,

<https://www.dagbladet.no/nyheter/dansk-folkeparti-vil-straaffe-tiaringer/69966462> (Sist lest 23.09.19)

Inger Helene Vandvik, «Adolescens» i Store medisinske leksikon, 13. mars 2019,
<https://sml.snl.no/adolescens> (Sist lest 04.10.19)

<https://nhi.no/sykdommer/barn/nervesystemet/hjernefunksjoner-og-skader/> (Sist lest 04.10.19)

Gyldendals online lovkommentar til straffeprosessloven § 165 ved Ingolf Skaflem, note 997

Verdens helseorganisasjon (WHO), *International Statistical Classification of Diseases (ICD)*,
<https://ehelse.no/kodeverk/kodeverket-icd-10-og-icd-11>

Den rettsmedisinske kommisjons Nyhetsbrev nr. 22,
<https://www.sivilrett.no/nyhetsbrev.339568.no.html> (Sist lest 02.12.19)